

9 juli

KLEIO

UIT DE INHOUD:

- 1 Marxisme en Christendom
- 2 De profeet van de wereldrevolutie
- 3 Het gebruik van het Doelstellingenrapport
- 4 Jan Romein: 'Op het breukvlak van twee eeuwen'
- 5 Themata: Moderne devotie
een methode van zelfwerkzaamheid
- 6 Drie conferenties

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.) BESTUUR

DR. MR. C. W. VAN VOORST VAN BEEST, *voorzitter*; Spoorsingel 35, Rotterdam 4, tel. 010 - 28 20 46

H. DE RUYTER, *1e secretaris*; Koningin Wilhelminalaan 22, Leidschendam, tel. 01761 - 36 57

S. P. M. VERHEIJ, *2e secretaris*; Jacob Mosselstraat 65, 's-Gravenhage, tel. 070-83 87 25

W. PABST, *penningmeester*; Bovenkruierlaan 17, Rotterdam 12, tel. 010 - 18 48 84, postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N., Rotterdam

A. J. V. M. ADANG, Waalwijk

DRS. A. H. VAN DEN BERG, Purmerend

DR. P. A. M. GEURTS, Leiden

DR. G. VAN ROON, Rijswijk

G. S. SCHAAFSMA, Breda

CONTRIBUTIE

f 20,— per kalenderjaar, het abonnement op *Kleio* inbegrepen

LEDENADMINISTRATIE

De ledenadministratie berust bij S. P. M. VERHEIJ, Jacob Mosselstraat 65, 's-Gravenhage, tel. 070 - 83 87 25. Aangifte en afschrijvingen aan dit adres. Bij aangifte wordt dringend verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van school van hoofdbetrekking

COMMISSIES

DIDACTIEKCOMMISSIE

DRS. A. H. VAN DEN BERG, *voorzitter*; DRS. J. H. BIERLING; C. H. M. BOSCH; DRS. J. HAM; A. C. E. JANSE; MEJ. A. V. M. KAMP; O. POLETIEK; DRS. D. T. STEENIS; H. E. DE WOLFF

Secr.-penn.: MEJ. M. A. AALDERS, De Laat de Kanterstraat 22, Leiden, tel. 01710 - 3 21 69

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

De gegevens over de P.A.-commissie staan vermeld op de laatste tekstpagina van dit nummer

COMMISSIE PUBLICITEIT

DR. F. DROST, *voorzitter*; A. J. V. M. ADANG

Secr.: W. F. KALKWIEK, Hommelseweg 486, Arnhem, tel. 08300 - 3 21 49

KLEIO

Orgaan van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland

Redactie: DR. P. A. M. GEURTS; DRS. H. J. NANNEN; DR. D. J. ROORDA; DRS. G. W. T. M. TOMASSEN; G. WIJLING

Secr.: DRS. A. C. H. J. VAN NOORT, Oranjelaan 101, Lisse, tel. 02530 - 45 27

Abonnementen voor leden: gratis; voor niet-leden f 15,— per kalenderjaar; studentenabonnement: f 10,— per kalenderjaar. Opgave aan S. P. M. VERHEIJ, Jacob Mosselstraat 65, 's-Gravenhage, tel. 070 - 83 87 25

KLEIO-DIDACTICA

Nummers te bestellen door overschrijving van het verschuldigde bedrag op postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N. te Rotterdam, met vermelding welk nummer wordt gewenst.

Correspondentie over deze bestellingen: S. P. M. VERHEIJ, Jacob Mosselstraat 65, 's-Gravenhage, tel. 070 - 83 87 25

Kleio en *Kleio-Didactica* worden uitgegeven door de V.G.N. in samenwerking met de Stichting Onderwijs Oriëntatie, gevormd door de uitgevers J. M. Meulenhoff - J. Muusses - P. Noordhoff - Nijgh & Van Ditmar - Spruyt, Van Mantgem & De Does - W. J. Thieme

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland
(V.G.N.)

ACHTSTE JAARGANG - NUMMER 7 - SEPTEMBER 1967

MEDEDELINGEN VAN BESTUUR EN COMMISSIES

Het Hoofdbestuur van de V. G. N. ontving van de Didactiek Commissie onderstaand schrijven:

Mijne Heren,

De Didactiek Commissie is van mening dat, mocht een schriftelijk eindexamen toch overwogen worden, dit niet kan geschieden dan na een grondig en uitgebreid, wetenschappelijk begeleid onderzoek, waarvan de uitslag dus niet al tevoren vaststaat.

Namens de Didactiek Commissie van de V. G. N., verblijf ik, hoogachtend,

M. A. Aalders

De redactie verwijst naar Kleio 5, jrg. 8, '67 blz. 130-131; Kleio 4 jrg. 8 blz. 99-102 en blz. 102-104.

- - - - -

In verband met de didactiek-conferentie op 6 en 7 oktober a. s. is het Doelstellingenrapport van de V. G. N. in de didactiek van de geschiedenis geplaatst in Kleio no. 6 jrg. 8 1967. Op blz. 144 van Kleio no. 5 jrg. 8 1967 staat aangekondigd dat dit rapport zou worden opgenomen in Kleio no. 7.

red.

RECTIFICATIES BIJ HET DOELSTELLINGENRAPPORT (Kleio VIII/6)

Op pagina 166 moet de gehele tekst van noot 1 worden geplaatst achter noot 2. De tussen haakjes geplaatste woorden "zie de vorige noot" aan het eind van noot 2 komen dan te vervallen. Op de plaats van noot 1 moet het volgende gelezen worden: "De commissie wil in dit verband ten volle recht doen wederwaren aan het onderscheid dat door vele gelovigen gemaakt wordt tussen enerzijds waarden die tijdgebonden zijn, dus aan kritiek onderworpen, en die daarom niet het voorwerp mogen zijn van een mechanische overdracht, en anderzijds de geloofswaarheden die boventijdelijk zijn en absoluut; het is duidelijk dat de overdracht van deze laatste waarden in dit rapport niet in het geding is."

Op pagina 176 moeten in de bovenste regel de woorden 'samenwerken met anderen' onderstreept worden.

MARXISME EN CHRISTENDOM

Prof. Dr. R. C. Kwant

Het vraagstuk omtrent de verhouding tussen marxisme en christendom is vooral na de tweede wereldoorlog bijzonder aktueel geworden. Zij hebben zich natuurlijk ook voor die tijd al met elkaar geconfronteerd. Karl Marx lanceerde zijn voorstel tot maatschappijhervorming in het overwegend christelijke Europa en kon derhalve aan het christendom niet zonder meer voorbijgaan. Het is bekend dat hij het christendom beschouwde als een achterhaalde ideologie. Het christendom kon op zijn beurt niet aan het marxisme voorbijgaan, vooral toen het zich, tijdens het pontificaat van Leo XIII, met het sociale vraagstuk ging bezig houden. Het christendom verwierp het marxisme over het algemeen als een materialistisch en atheïstisch systeem. Vóór de tweede wereldoorlog hielden marxisme en christendom zich wel met elkaar bezig, doch over het algemeen slechts om elkaar te veroordelen en te verwerpen.

Na de tweede wereldoorlog is er een verandering opgetreden in de verhouding tussen christendom en marxisme: zij zijn n.l., hoewel zij voortgingen elkaar te verwerpen, ook positieve belangstelling gaan koesteren voor elkaar. Er zijn natuurlijk aan beide zijden pioniers geweest die al eerder deze positieve belangstelling hebben gekoesterd, maar dezen waren over het algemeen, zoals b.v. in ons land de befaamde rode dominees en rode priesters, roependen in de woestijn. Nu echter wordt aan beide zijden de belangstelling voor de ander meer algemeen. Het aantal marxistische publicaties over het christendom en christelijke publicaties over het marxisme neemt toe en op verschillende plaatsen worden gesprekken georganiseerd tussen marxisten en christenen.

Hieruit blijkt dat de verhouding tussen marxisme en christendom van historische aard is, d. w. z. zij is een verhouding die niet eens voor altijd vaststaat, doch in ontwikkeling is. Het is uitgesloten dat men, b.v. toen Das Kapital van Karl Marx verscheen, of op het ogenblik van het verschijnen van Rerum Novarum, of nu, in 1967, eens en voor altijd vaststelt hoe de verhouding tussen beide is. Immers, die verhouding "is" niet eens voor altijd. Zij is in wording, in ontwikkeling.

Daarom hebben wij hier niet te doen met een theoretisch thema dat men met belangstelling kan bespreken, dat echter als een onaantastbaar gegeven buiten ons staat. Het gaat hier over een praktische zaak en door haar te bespreken, beïnvloeden wij haar. De marxist die louter negatief over het christendom schrijft of spreekt, draagt bij tot een negatieve ontwikkeling van de verhouding tussen marxisme en christendom, en hetzelfde doet de christen die louter negatief over het marxisme spreekt. De wijze waarop over het algemeen op christelijke middelbare scholen over het marxisme gesproken wordt, beïnvloedt de denkwijze van een groot aantal toekomstige intellectuelen en daarmee de toekomst van de verhouding tussen beide ideologieën. Met andere woorden, wij doen allen mee aan deze verhouding. Men zou kunnen zeggen dat de opinie van de enkeling geen betekenis heeft voor dit wereldwijde probleem. Dit is echter niet waar, want vele enkelingen tezamen vormen de zgn. publieke opinie. Het gaat hier over een probleem, waarbij kennisname niet mogelijk is zonder stelling-

name en waarbij de stellingname de te bestuderen zaak beïnvloedt.

De schrijver van dit artikel is derhalve in beginsel er niet toe in staat, over de verhouding tussen marxisme en christendom iets definitiefs te zeggen; dit kan niemand, ook niet degene die alzijdig geïnformeerd is en tot oordelen uitermate bekwaam. Immers, de zaak zelf staat vanwege haar dynamisch karakter geen definitief oordeel toe.

Omdat het hier gaat over een dynamische zaak, moeten wij geïnformeerd zijn over haar verleden. Wij kunnen de verhouding tussen marxisme en christendom niet op een verantwoorde wijze ter hand nemen, zo wij niet weten hoe zij vanuit het verleden tot ons is gekomen.

MARX

Dit verleden begint bij Marx. Hij heeft een negatieve ervaring opgedaan van het christendom, en wel in drie fasen van zijn leven. Vooreerst binnen het gezin waarin hij opgroeide. Zijn joodse ouders hadden, zolang zij de joodse religie trouw bleven, geen goede kansen voor de toekomst in de christelijke pruisische staat. Immers, na de na-napoleontische tijd kwam de periode van de restauratie. Staat en kerk probeerden te genezen van de wonden, geslagen door de franse revolutie. Zij sloten daarbij een soort monsterverbond. Staat en christendom waren verstrengeld en niet-christenen kregen weinig kansen in Pruisen en elders. Vandaar een opportunistische bekering van het gezin Marx tot het christendom. Ziedaar de eerste negatieve ervaring van Marx die hij later tot uitdrukking bracht in zijn geschrift over de christelijke staat die hij als een innerlijke tegenspraak aanduidt: een staat is pas een goede staat wanneer hij een tehuis is voor allen, dus ook voor niet-christenen. Welnu, dit kan niet wanneer die staat innerlijk christelijk wil zijn.

Een tweede negatieve ervaring van het christendom deed Marx op toen hij als gymnasiumstudent sympathie ging koesteren voor de liberale beweging en zich als universiteitsstudent daarbij aansloot. Die liberale beweging werd bestreden door de christelijke staat die immers terug wilde keren naar het verleden (Restauratie). Opnieuw ondervond Marx het christendom als een obstakel op zijn weg. Hij kreeg, als liberaal, geen kans, hoogleraar te worden en ging daarom in de journalistiek. Maar het liberale blad waarin hij schreef, de Rheinische Zeitung, werd door de christelijke pruisische staat verboden, op aandrang van de allerchristelijkste Tsaar van Rusland.

Uitgeweken naar Frankrijk ontmoette Marx enkele vooraanstaande socialisten o.m. Proudhon. Vanuit zijn kennis van de duitse wijsbegeerte, bevrucht door de socialistische ideeën, ontwierp Marx zijn imposant denksysteem dat uitmondde in een voorstel tot radicale maatschappijhervorming. Hier vond Marx opnieuw het christendom op zijn weg, want zijn denksysteem en zijn voorstel tot maatschappijhervorming werden over het algemeen met afschuw afgewezen door de christenen.

Gezien zijn negatieve ervaringen van het christendom lag het voor de hand dat Marx kwam tot een uitermate negatieve beoordeling ervan. Hij werd hiertoe bovendien geïnspireerd door de werken van zijn twee vrienden Bruno Bauer en

Ludwig Feuerbach. Marx kwam tot de zienswijze dat de religie - hij sprak over de religie in het algemeen, doch had bijzonder het christendom op het oog - een droom was, geboren uit ongeluk. Iemand die aan honger lijdt, zal dromen van heerlijke maaltijden. De religie is een dergelijk soort droom. De mens is verweven met de wereld en is ertoe bestemd, in het verkeer met de wereld zichzelf te worden. Gezien echter de sociaal-economische wantoestanden is de mens beroofd, vervreemd van zijn wereld. Hij vindt immers zijn wereld in handen van een kleine, bevoorrechte groep. Hij kan slechts leven door zich als arbeidsslaaf in dienst van die bevoorrechten te stellen. Het product van zijn arbeid wordt hem ontnomen en hij moet tevreden zijn met een loon dat juist voldoende is om zijn bestaan voort te slepen en om kinderen voort te brengen. Maar aan een volwaardig menselijk leven komt hij niet toe. Zijn arbeid is geen belang voor hemzelf, doch slechts voor anderen. Als mens is hij niet in zijn werk geïnteresseerd. Hij wordt ertoe gedwongen, zijn genoegens te zoeken in eten en drinken en in het procreëren. Hij wordt gedwongen tot een verdierlijkt bestaan. De van zijn wereld beroofde mens gaat dromen van een andere, betere wereld die hij hemel noemt, waar een rechtvaardige God het onrecht zal herstellen, want Hij beloont het goede en straft het kwade. De religie is dus een droom, uit ongeluk geboren, opium waarmede het volk zich bedwelmt. Marx wil wel degelijk aan de mens geven wat de religieuze droom hem belooft, maar dan hier op aarde: we moeten aan de mens zijn wereld teruggeven. Marx wil niet direct de strijd aanbinden tegen de godsdienstige droom. Wanneer een hongerige droomt van heerlijke maaltijden, gaat men toch niet tegen deze dromen vechten. Men neemt de dromen weg door de maag te vullen. Zo meent Marx dat de religieuze droom zal verdwijnen wanneer de mens eenmaal op de wereld zijn thuis vindt. Marx vindt de religieuze droom echter wel gevaarlijk. Immers, iemand die daarin werkelijk gelooft, is er niet meer bij geïnteresseerd de wereld te verbeteren. De religieuze droom verlamt de mens. Daarom gelooft Marx er niet in dat religieuze mensen, christenen, effectief deel zullen nemen aan de socialistische strijd voor een betere wereld. Bevangen door hun droom vinden zij de hervorming van de werkelijke wereld onbelangrijk. Marx is materialist, want hij is de mening toegedaan dat de wereld ten volle het tehuis is voor de mens. Hij ontkent echter allerm minst de zgn. geestelijke functies van de mens zoals verstand en wil. Marx herleidt de mens helemaal niet tot een mechanisch ding. Integendeel, juist door zijn rede en gedreven door zijn wilskracht moet de mens de aarde tot zijn woonplaats maken. Maar de mens hoort op de wereld thuis en de wereld heeft geen "bovenverdieping". Daarom is Marx een atheïst: God is geen werkelijkheid, doch voorwerp van een droom die zijn oorsprong vindt in wantoestanden op aarde.

Marx dacht dat hij klaar was gekomen met het christendom waarvan hij de ondergang voorspelde. Deze zou slechts een kwestie van tijd zijn. Zo dachten natuurlijk ook degenen die in het voetspoor van Marx gingen en nog steeds zijn orthodoxe marxisten deze mening toegedaan. Degenen die zo denken, zijn niet bepaald voorstander van een positieve dialoog met christenen. Men gaat een positieve dialoog aan met mensen waarvan men hoopt iets te kunnen leren.

Men kan echter niets leren van een groep mensen waarvan men voorziet dat zij spoedig uit zullen sterven, met aanhangers van een vermolmd en achterhaald verleden. Hoogstens laat men hen bestaan en neemt men hen hun dwaasheid niet al te kwalijk. Maar men neemt hen natuurlijk niet serieus.

DE CHRISTENEN EN HET MARXISME

De christenen zijn aanvankelijk erg geschrokken van het materialisme en het atheïsme van Marx. Zelf aanhangers van het dualisme - materie en geest zouden als het ware twee "verdiepingen" van de werkelijkheid zijn - begrepen zij het materialisme van Marx als ontkenning van de geest zonder meer. Dit was een misverstand, want Marx ontkende niet de geest, doch slechts dat deze iets absoluut anders zou zijn dan de materie. Omtrent het atheïsme van Marx waren echter nauwelijks misverstanden mogelijk.

Marx' uitspraken laten op dit punt aan duidelijkheid niets te wensen over. Vele christenen hebben zich echter dermate blindgestaard op het materialisme en atheïsme van Marx dat zij onvoldoende oog hadden voor de verschillende waardevolle aspecten van zijn denken. Dit is bijzonder jammer te noemen, want Marx is een groot en origineel denker geweest die veel licht heeft geworpen op belangrijke vraagstukken. Hij heeft b.v. de grote invloed aan het licht gebracht die door de economische onderbouw wordt uitgeoefend op het gehele menselijk bestaan. Bij alles wat de mens doet, moet hij op een of andere wijze de bruikbaar gemaakte wereld benutten en is hij bijgevolg van zijn eigen arbeid afhankelijk. De arbeidsontwikkeling conditioneert het gehele menselijke bestaan. Waar de arbeid nog onderontwikkeld is, zoals in de onderontwikkelde landen, komt het menselijk bestaan niet van de grond. Deze wijze van denken, het infrastructurele denken, werpt veel licht op de menselijke geschiedenis. Van hieruit wordt ook begrijpelijk hoe een kleine groep van mensen het leven van velen kan beheersen, door nl. hun economische bestaansvoorwaarden te beheersen. Wie de economische bestaansvoorwaarden van een ander beheerst, kan hem in een hoek drukken en hem het leven onmogelijk maken, zonder hem direct aan te vallen. Marx heeft de ogen geopend voor dit soort onderdrukking. Vele christenen hebben helaas het vele waardevolle in Marx' denken niet onderkend, omdat zij zich blindstaarden op zijn materialisme en atheïsme. Kortom, christenen hebben het marxisme op ongenueanceerde wijze verworpen.

MARXISTEN EN CHRISTENEN

Marxisten en christenen hebben derhalve gedurende lange tijd lijnrecht en onverzoenlijk tegenover elkaar gestaan. De marxisten zagen in de christenen mensen die gefascineerd zouden zijn door een mooie droom en die daardoor blind waren voor de echte werkelijkheid, mensen die niet bij konden dragen tot werkelijke verbetering van de wereld. De christenen zagen de marxisten als mensen die alles wat hun heilig en dierbaar was miskenden.

Hier kwam nog bij dat de marxisten, toen zij eenmaal aan de macht kwamen, veelal zeer agressief zijn geweest ten opzichte van de christelijke instituties. Ten dele waren zij hiertoe gedwongen. Het valt te begrijpen dat zij het nog

feodale bestel in Rusland grondig hebben opgeruimd; iedere moderniserende beweging had dit overigens moeten doen, ook al had het op een minder radicale wijze kunnen gebeuren. Welnu, de russische kerk was, naar zijn structuur, volkomen verweven met het feodale, tsaristische bestel. Het was eenvoudigweg onmogelijk, het feodale bestel in Rusland aan te tasten en de kerk ongeschonden te laten. Zoiets deed zich eveneens voor toen het marxisme zich vestigde in oosteuropese landen. Daarmede kwam het marxisme voor het eerst tot bestaan in grotendeels katholieke streken, zoals Hongarije en Polen en delen van Tsjechoslowakije. Welnu, in sommige van die landen was er helaas veel kerkelijk grootgrondbezit. Een volkomen onevenredig groot deel van het land was in handen van kloosters en bisdommen. Dit kerkelijk grootgrondbezit had allang moeten verdwijnen, maar helaas komt de kerk er blijkbaar moeilijk toe, uit eigen beweging dergelijke mistoestanden te doen verdwijnen. Het moet zo goed als altijd gebeuren door geweld, van buiten af. De invloed van de kerk op het politieke leven was groot, ja, veel te groot. De bisschoppen waren in sommige gevallen vorsten die een zeer grote invloed uitoefenden. Er was bij grote lagen van de bevolking een latent, en soms ook openlijk, onbehagen over de positie van de kerk. Ook hier valt het dus te begrijpen dat de marxisten zich moesten keren tegen het institutionele christendom. Men kon van de marxisten moeilijk verwachten dat zij onderscheid wisten te maken tussen het wezen van het christendom en zijn uitwassen; immers, de christenen zelf konden dit onderscheid blijkbaar niet maken. De marxisten hebben de uitwassen gezien als gezwollen die de innerlijke ziekelijkheid van het christendom openbaarden en de christenen hebben, toen het kerkelijke grootgrondbezit en de openbare macht van de kerk werden aangetast, het gevoel gehad dat hun kerk als zodanig werd vervolgd en vernietigd. Noch de marxisten, noch de christenen hebben genuanceerd kunnen denken. Het feit dat marxisten en christenen elkaar hebben ontmoet in door marxisten geregeerde landen zoals Rusland en oosteuropese landen heeft er niet toe bijgedragen, de misverstanden weg te nemen, doch heeft ze aanvaankelijker veeleer bevorderd. Van marxistische zijde kan men wijzen op vele feiten die het optreden tegen het christendom rechtvaardigen en van christelijke zijde kan men wijzen op werkelijke gruwelijke excessen van het marxistische optreden. Een revolutionaire beweging treedt gewoonlijk niet met zachte hand op, en zeker niet het marxisme. Vele van de gruwelverhalen over hetgeen zich heeft afgespeeld in marxistische gevangenissen zijn ongetwijfeld waar en dit soort optreden behoort helaas nog steeds niet tot het verleden. Waar marxisten een weg zien om het christendom belachelijk te maken, zullen zij in vele gevallen niet nalaten die weg te bewandelen. De lijst van begane wrede daden is lang en helaas nog niet afgesloten.

KENTERING

De laatste tijd begint er echter een kentering op te treden. Deze is, wat het christendom betreft, begonnen als intellectuele bewustwording. Het christelijke denken heeft zich, vooral na de tweede wereldoorlog, enigermate vrij weten te maken van zijn ghettouhouding: men is gaan inzien dat er veel waarheid te vin-

den is buiten de zgn. christelijke wijsbegeerte en de christelijke theologie. Men is met belangstelling kennis gaan nemen van andere stromingen van het denken, niet slechts om ze te bestrijden, maar ook om er waarheid te vinden. Zo is men ook het marxisme gaan bestuderen en is men tot de ontdekking gekomen dat daar vele waardevolle inzichten te vinden zijn. Kenmerkend in deze is b.v. het boek van Jean-Yves Calvez, *La pensée de Karl Marx* (Aux éditions du Seuil, Paris, 1956). De schrijver geeft een zeer positieve belichting van de grondgedachte van Marx, en, hoewel hij heel wat kritiek heeft, erkent hij toch aan het einde van het boek dat hij zich tot een definitieve beoordeling van het marxisme niet in staat voelt. Ook in ons land is men in christelijke kringen grote belangstelling voor het marxisme gaan koesteren; publicaties van Banning, Delfgaauw en van de schrijver van dit artikel hebben daartoe bijgedragen. Daarmede heeft de houding van radicale afwijzing plaats gemaakt voor de dialooghouding; men treedt gaarne in dialoog met een denkstroming waarvan men veel meent te kunnen leren.

Is ook de houding in het marxistische kamp veranderd? Daartoe zou nodig zijn, dat men in het marxistische kamp ermee ophoudt, het christendom te beschouwen als exponent van een vermolmd verleden, gedoemd om uit de geschiedenis te verdwijnen. Daartoe is weer nodig dat men zijn eigen absolute waarheidspretentie relativeert. Zolang men immers de marxistische visie beschouwt als het uiteindelijke antwoord op de grondvragen van het leven, als een antwoord dus dat alle andere ideologieën tot achterhaalde stelsels maakt, staat men niet open voor een echte dialoog. Men aanvaardt immers iemand pas als gesprekspartner zo men de mogelijkheid open laat dat men iets van hem kan leren. Men kan echter niets leren, zo men meent alles te weten.

Het officiële marxisme heeft deze pretentie nog niet opgegeven. Men kan dit beluisteren in een artikel van Marcus Bakker, getiteld *Marxisme en christendom*, in *De uitdaging van het Marxisme* (Pegasus, 1966, pp. 35-67). De schrijver begint met een marxistische "geloofsbelijdenis": het dialektische materialisme is de uiteindelijke waarheid en het christendom is dus zonder meer achterhaald en zal verdwijnen. Voorzover echter christenen hetzelfde idealen voorstaan als de marxisten, is samenwerking zonder meer mogelijk, en dan mogen de christenen hun ideologie gerust behouden. Met andere woorden, wij mogen samenwerken om de communistische idealen te verwerkelijken, maar naar onze ideologie worden wij niet serieus genomen. Dit is geen basis voor een echte dialoog. In zo goed als alle officiële marxistische geschriften beluistert men hetzelfde geluid. Praktisch staan de zaken echter - gelukkig - anders. Het marxisme is in Rusland reeds bijna 50 jaren aan de macht - men zal waarschijnlijk in oktober van dit jaar dit feit uitbundig vieren. Welnu, men heeft dan tijd genoeg gehad om te ontdekken dat men niet de oplossing voor alle vragen op zak heeft, niet slechts op praktisch, maar ook op levensbeschouwelijk gebied. De vragen en spanningen die het menselijke bestaan altijd hebben gekenmerkt, zijn blijven bestaan in het vaderland van de revolutie. Men heeft de schrijvers ertoe willen dwingen, te schrijven over het geluk van het communistische bestaan en het ongeluk zou op rekening geschreven moeten worden van voortlevende restanten van het kapi-

talistische verleden. Maar het schrijven in deze geest bleek geforceerd en zo gauw de schrijvers een beetje vrijheid kregen, klonken heel andere geluiden door. Men is bezig te ontdekken dat er geen weten is dat aan alle vragen een einde maakt. Jongeren in de Sowjet-Unie stellen dezelfde vragen en nemen dezelfde houding aan als die in het westen; zij gedragen zich niet als dankbare kinderen van de vaders die de revolutie maakten. Kortom, men komt tot de ontdekking dat de grondvragen van het menselijke bestaan waarbij het religieuze geloof aansluit - zonder te pretenderen aan deze vragen door "weten" een einde te maken, dat die grondvragen zich nog steeds blijven voordoen. Bovendien stelt men met verbijstering vast dat het religieuze geloof nog niet is afgestorven na 50 jaren communisme. Geeft men aan de religie de volle vrijheid, dan breidt zij zich eerder uit dan dat zij afsterft. Kortom, er zijn tekenen die erop wijzen dat het marxisme er minder zeker van wordt, dat zijn ideologie het laatste woord is in de sfeer van het menselijke zoeken. De officiële uitlatingen kunnen deze ondergrondse onzeker-wording niet meer verbergen. Met andere woorden, het marxisme is bezig te geraken tot een zekere zelfrelativering, waardoor het bezig is, tot gesprekspartner te worden: in de mate waarin men beseft, niet alles te weten, is men bereid naar anderen te luisteren.

Denkers als Teilhard de Chardin en mensen als paus Johannes hebben in marxistische kringen diepe indruk gemaakt. Teilhards werk Het verschijnsel mens is in het russisch vertaald en heeft doen beseffen dat het christelijke denken niet dood is. De marxisten hebben grote eerbied voor de grootheid van leven en optreden van paus Johannes.

TOENADERING

De periode van volstrekte afwijzing van beide zijden is gelukkig voorbij. Maar aan coëxistentie zonder meer zijn wij nog lang niet toe. Er is nog slechts een eerste, aarzelende toenadering. Het wordt praktizerende christenen in vele communistische landen nog zeer moeilijk gemaakt, als christenen te leven, niet slechts in de binnenkamer, maar ook in het publiek. Men kan beslist niet zeggen dat er voldoende ruimte is voor het christelijke bestaan en men kan in sommige gevallen van echte vervolging spreken. Hierbij moeten wij echter meteen twee aantekeningen maken. In de eerste plaats zou het wenselijk zijn, dat christenen duidelijk laten blijken dat zij onredelijke privileges van het verleden niet willen voortzetten. De katholieke kerk van Hongarije b.v. kan en mag niet alle posities van het verleden herwinnen op economisch en politiek terrein. Vrijheid in de toekomst mag geen restauratie van het verleden betekenen. Het zou goed zijn, als de christenen dit zelf duidelijk beseften en openlijk erkenden. In de tweede plaats hebben communisten in niet-communistische landen ook niet altijd een gemakkelijk bestaan.

Wij, christenen van het westen, bevinden ons in een ambivalente positie. Enerzijds immers willen velen van ons, waaronder de schrijver van dit artikel, niet langer van de ongenueanceerde afwijzing van het marxisme weten. Wij erkennen zijn waarde. De marxistische visie is geenszins een aaneenrijging van dwaasheden. Men kan er veel, zeer veel van leren. Dankzij het bestaan van het marxis-

zijn velen van ons anders gaan denken over vele vraagstukken. Anderzijds zouden verreweg de meesten van ons beslist niet willen leven onder een marxistisch regime. Tegenover de leer nemen wij een genuanceerde houding aan, maar een communistische regime in ons eigen land wijzen wij met grote beslistheid van de hand. Wij willen b.v. in ons land geen communistische revolutie, hoewel wij, met de communisten, bepaalde wantoestanden afwijzen. Maar wij willen een vreedzame evolutie naar een aanvaardbare orde, geen revolutionaire omverwerping van het bestaande bestel. In de sfeer van de ideologische gedachtenwisseling denken wij genuanceerd, in de sfeer van de politieke keuze wijzen wij het communistische bestel resoluut van de hand. Wij willen gaarne met communisten van gedachten wisselen, doch zouden niet onder een "regime Paul de Groot" willen leven. Wij willen wel een partij of een coalitie van partijen aan de macht, maar zo dat wij, wanneer hun bestuur ons niet bevalt, hen de macht weer kunnen ontnemen. Het communisme laat zich, wanneer het eenmaal aan de macht is, zich deze niet meer uit handen nemen. Iedere beweging tegen het communisme wordt als contrarevolutie, d.w.z. als terugkeer naar het verleden, aangeduid. Wij willen een partij die, als zij eenmaal in het zadel zit, zich niet meer uit het zadel laat lichten, niet de politieke macht in handen geven. Bereidheid tot een dialoog met het marxisme betekent niet dat men het erop zou willen wagen, nu met een marxistisch regime in zee te gaan.

DE PROFEET VAN DE WERELDREVOLUTIE

Ds. Frits Kuiper

MARX ONDER DE PROFETEN ?

Omstreeks Pasen 1965 werd mij door een jonge man uit Argentinië, die gedurende dat semester studeerde aan het Seminario Evangélico Menonita de Teología te Montevideo, de vraag voorgelegd in hoeverre ook niet-bijbels-gelovigen een profetische functie kunnen vervullen. Mijn leerling stelde dit aan de orde tijdens een vragenuur bij een door mij gegeven cursus over de latere profeten van Israël.

In mijn antwoord wees ik er op, dat niet alleen - naar het bekende gezegde - de ketters aan de kerk haar onbetaalde rekeningen presenteren, maar dat dit óók - en misschien in nog sterkere mate - kon gebeuren door mensen die met de kerk gebroken hadden of er zich niet bij hadden willen aansluiten. Ik noemde in dat verband o.a. Karl Marx als getuige voor de sociale gerechtigheid en Mahatma Gandhi als getuige voor de geweldloosheid.

Zoals er echter binnen de bijbelse getuigenissen onderscheid kan worden gemaakt tussen meer en minder belangrijke profeten, en er náást de grote profeten ook sprake is van "zonen" van profeten en profeten-scholen, zo moet ook de betekenis van het profetisch getuigenis van Marx nog nader worden bepaald. En dan meen ik, dat deze voor onze geschiedenisperiode heel moeilijk zal kunnen worden overschat. Noch in de eeuwen vóór hem, noch in de eeuw na hem

is er een zo klemmend getuigenis tot uitdrukking gebracht als het zijne. Wanneer wij als profeten mogen zien de mannen die Gods heilige wil aan de wereld bekend maken, dan neemt Karl Marx daaronder een allerbelangrijkste plaats in. En dat niet alleen ondanks zijn breuk met Jodendom en Christendom, maar stellig mede daardóór. Zoals destijds Amos nadrukkelijk moest ontkennen tot de "profeten" te behoren, zó moest in de vorige eeuw Karl Marx zich plaatsen buiten geheel het terrein van synagoge en kerk.

De stem van deze profeet der wereldrevolutie stelde met zijn eis van sociale gerechtigheid de zaak van het Godsrijk aan de orde met een kracht zoals dat sinds vele eeuwen niet meer gebeurd was.

Betekent dit, dat wij Marx min of meer onfeilbaar moeten achten? Was Elia dat, toen hij de Baäl-priesters afslachtte? Was David dat, toen hij met Bathseba overspel pleegde? Maar terwijl wij hier en bij veel andere figuren in de bijbel daar tegenover kunnen stellen, dat zij dan toch óók positief van "kennis Gods" hebben mogen doen blijken, moeten wij bij Karl Marx constateren dat zijn getuigenis op dit allerbelangrijkste punt negatief is gebleven. Dit mag echter zeer zeker niet betekenen, dat zijn stem onder ons niet zou behoeven te worden gehoord, integendeel. Om dat duidelijk te maken wil ik eerst op enkele punten uit het leven van Marx wijzen.

EEN SMADELIJKE DOOP-PLECHTIGHEID

De bisschopstad Trier, waar de rabbijnzoon Heinrich Marx het ambt van "Jus-tizrat" bekleedde was na de Franse revolutie onder Frans bestuur gebracht. Wel had reeds Napoleon de rechtsgelijkheid voor de Joden weer sterk ingeperkt, maar pas het Pruisische bestuur, waaronder het congres van Wenen Trier geplaatst had, maakte daaraan geheel een einde. Zonder zich te laten dopen kon de rabbijnzoon, die inmiddels ook een rabbijnendochter getrouwd had, zijn eervolle positie niet handhaven. Heinrich Marx bleek niet bereid zich in het ghetto te laten terug dringen en aanvaardde daarom in 1816 of 1817 de doop in de kleine protestantse kerk van zijn woonplaats.

Ruim een jaar nadat Heinrich Marx het christendom aanvaard had, werd op 5 mei 1818, als derde kind, Karl geboren. Dit kind werd, evenmin als zijn oudere reeds overleden broertje en zijn zusje van toen anderhalf jaar, kort na de geboorte gedoopt. Pas op 24 augustus 1824 werd de toen ruim 6-jarige Karl met zijn oudere zusje, zijn broertje en nog vier kleinere zusjes - samen dus zeven kindertjes Marx - door de doop in de kerk van Jezus Christus opgenomen.

Moeder Marx wilde die schande haar ouders niet aandoen en volgde het voorbeeld pas in november 1825, toen haar ouders inmiddels overleden waren.

Ook haar laatste, negende kind - een zoontje - zal de doop wel ontvangen hebben. (Alleen Karl en drie van zijn zusters werden volwassen, de anderen stierven jong, aan tuberculose).

Waarom noem ik deze sacramentsbediening op 24 augustus 1824 "een smadelijke doopplechtigheid"? Omdat de onwaarachtigheid, misschien schijnbaar onschuldig, in elk geval zo hopeloos gecompliceerd was. De doop was het entree-biljet voor de Pruisische samenleving en het uittredings-certificaat uit het

Jodendom. De vader had zelf daartoe besloten en deed dit nu ook voor zijn kinderen. Waarschijnlijk omdat hij meende hun het latere leven daardoor te vergemakkelijken. Maar de inhoud van de doop was in beginsel noch pro-Pruisisch, noch anti-Joods. In de praktijk was de doop weliswaar reeds vele eeuwen een teken van breuk met de Joodse traditie geweest. Maar deze traditie bestond voor de kinderen Marx al niet meer. En het "geloof" van vader Marx was zeker niet positief Christelijk. En het Pruisisch conservatisme, dat hem er toe gebracht had nochtans de doop te aanvaarden, háátte hij. En omdat Karl veel van zijn vader hield, kon het niet anders dan dat deze plechtigheid uit zijn kinderjaren later door hem hartgrondig moest worden verfoeid. Hij was namelijk nèt te oud om er zich niets van te hoeven herinneren.

DE JONGE WIJSGEER

Karl Marx studeerde rechten en wijsbegeerte. Onder zijn leermeester was een rechtsfilosoof uit de school van Hegel, die evenals Marx' vader een gedoopte Jood was. Marx' gedachten kwamen tot ontwikkeling in de kring van de z. g. links-Hegelianen, die de leer van hun in 1831 overleden leermeester uitwerkten in een lijn, die typisch tegen de christelijke traditie inging en bij het revolutionaire pathos van de Franse 18e eeuw aansloot.

Marx zelf zou al spoedig op het radicalisme van deze kring van meest nogal wat oude vrienden voortbouwen, door niet alleen nog duidelijker tegen de christelijke traditie in te gaan en openlijk atheïst te worden, maar vooral de geest als kernpunt van het wijsgerig denken te vervangen door de materie. Hij volgde daarin Ludwig Feuerbach, maar zou aanstonds in onderscheid van deze materialist de nadruk gaan leggen op de maatschappij als het terrein waar zich de materiële processen afspelen.

Reeds op drie en twintigjarige leeftijd promoveerde Marx op een duidelijk en fel anti-godsdienstig proefschrift. Hij stelde zich voor docent in de wijsbegeerte te worden aan een Duitse universiteit. Al heel spoedig zou hij merken, dat men hem de kans daartoe niet geven zou. Zijn plaats was aanstonds bij de oppositie en zou daar ruim veertig jaar blijven.

De Joodse socialistische denker Mozes Hess ontmoette destijds de jonge Marx en kwam geweldig van hem onder de indruk. Aan een vriend schreef hij over hem: "Hij is een fenomeen; hij maakte op mij, die me toch op hetzelfde terrein beweeg, een ongeëvenaarde indruk; kortom: je kunt je erop voorbereiden de enige thans levende werkelijke filosoof te leren kennen, die ... in geschrift zowel als op de kathedraal de aandacht van geheel Duitsland trekken zal. Dr. Marx - dat is de naam van mijn afgod - is nog heel jong (hoogstens ongeveer vier en twintig jaar), maar hij zal aan de middeleeuwse religie en wijsbegeerte de genadeslag toebrengen. Hij verbindt de diepste wijsgerige ernst met de meest bijtende spot. Denk je Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing, Heine en Hegel harmonisch verbonden in één persoon - let wel: harmonisch verbonden, niet op een hoop gesmeten - dan heb je Dr. Marx".

Zo zag de iets oudere Joodse tijdgenoot - die later de grondleggers van het Zionisme zou inspireren - de jonge Marx. Zag Hess inderdaad een groot mens?

Wie let op het niveau van de liefde, die Marx voor zijn vrouw en zijn kinderen koesterde, op de trouw in zijn vriendschap voor zijn naaste medewerker, de fabrikantszoon Friedrich Engels en op vele andere facetten, is geneigd te zeggen: ja! Maar Marx zelf zag zijn taak en roeping anders en zou de zo sympathieke "waarachtige" socialist Hess meedogenloos van zich afstoten!.

DE KERN VAN DE DOCTRINE

Toen het bleek, dat Marx geen kans zou krijgen om als docent in de wijsbegeerte zijn invloed uit te oefenen, werd hij journalist. Maar dat was voor hem niet zo zeer een beroep binnen de gevestigde samenleving om in het levensonderhoud van zichzelf en van zijn gezin te voorzien, als wel een revolutionair strijdmiddel. Om die revolutie was het hem te doen. En dan niet om door zulk een revolutie een nieuwe - misschien wat grotere - groep mensen over de rest te laten heersen, maar om aan elke overheersing van de éne groep ("klasse") over de andere een eind te maken. De bezitlozen - de "proletariërs" - zouden niet zelf tot bezitters van de machtsmiddelen moeten worden, althans niet individueel, maar deze in handen van de gemeenschap van allen moeten brengen. Die machtsmiddelen waren niet allereerst politie en leger, ook niet de uiterlijke tekenen van bestuur en rechtspraak, maar de z.g. productie-middelen. Daaronder verstond Marx de grond met wat daar op gebouwd is, en de industriële apparatuur (fabrieken, laboratoria, enz.). Om deze in bezit te krijgen zou het proletariaat zichzelf macht moeten verschaffen. Om de mogelijkheid van contra-revolutie uit te sluiten, zou het die ook nog een tijdlang als "dictatuur van het proletariaat" moeten blijven uitoefenen.

Op een drietal punten moet hierbij in het bijzonder worden gewezen. Ten eerste: de technische industriële ontwikkeling van de "burgerlijke" maatschappij bereidt - zonder het te willen! - de revolutie voor. Voordat de maatschappij er "rijp" voor is kan en mag het proletariaat - geleid door een bewuste "voorhoede" - de macht niet grijpen.

Ten tweede: het proletariaat mag nooit verwachten, dat degenen, die thans de macht over de productiemiddelen bezitten, deze vrijwillig zullen afstaan. Daarvoor is onverzoenlijke klassenstrijd nodig.

Ten derde: de tegenwoordige bezitters kunnen zich niet alleen verrijken ten koste van de bezitloze massa, maar óók ten koste van elkaar. Vandaar: concurrentiestrijd, die niet alleen binnenlandse, maar ook internationale tegenstellingen toespitst. Het proletariaat alleen heeft daarentegen belang bij de vrijwording van alle volkeren in alle werelddelen van elke denkbare huidskleur. Vandaar de leuze: "Proletariërs van alle landen, verenigt U!"

Deze leer ontwikkelde Marx grotendeels in de studiezaal van het Brits museum te Londen, waar hij langer dan in Parijs en Brussel veelal in de grootste armoede als uit zijn vaderland verbannen man leefde.

De industriële ommekeer in Engeland, de herhaling van de Franse revolutie in 1848 - al spoedig gevolgd door de staatsgreep van Napoleon III - en de oorlogen die Pruisen onder Bismarck's leiding voerde tegen zijn burens, het laatste tegen Frankrijk in 1870 en de daarop gevolgde "Commune van Parijs" - ziedaar enkele

van de historische gebeurtenissen rondom het tot stand komen van deze leer.

MARX' VOLGELINGEN

Terwijl Marx de éénheid van de werkende klasse voorstond, heeft hij behalve Friedrich Engels eigenlijk nooit een voor honderd procent betrouwbare strijdmaker gevonden. De anderen vond hij eigenlijk altijd òf te dom, òf teveel vervuld van illusies, òf te ijdel, òf te onbetrouwbaar van karakter.

Maar leerlingen en volgelingen kwamen er allengs toch wel. Vooral na zijn dood in 1883 ontwikkelde zich in Duitsland, maar ook in andere West-Europese landen, een machtige arbeidersbeweging, die Marx als haar leermeester beschouwde. In Duitsland werd daarbij waarschijnlijk wel meer nadruk gelegd op de leerstellige zuiverheid van de Marxistische beginselen dan in de meeste andere landen. Anderzijds werden juist ook in Duitsland veel herzieningen van de leer bepleit en in de organisatie doorgevoerd.

Marx zelf was er na verschillende mislukte pogingen tot internationale organisatie in geslaagd een "Internationale" te grondvesten. Die was na de Commune van Parijs te gronde gegaan. Maar tegen het einde van de 19e eeuw ontwikkelde zich de IIe Internationale voorspoedig. Reeds in 1903 kwam het daarbinnen echter tot een scheuring onder invloed van de waarschijnlijk belangrijkste voortzetter van Marx' werk: de Rus Lenin.

Deze zag inderdaad kans veertien jaar later met zijn partij de macht te grijpen in het vroegere Czaren-rijk en deze macht bleef sindsdien, nu reeds bijna een halve eeuw, in "communistiche" handen.

Lenin's naaste medewerker Trotzky en de manager van de partij, Stalin, bestreden elkaar - in naam van Marx en van Lenin! - letterlijk tot in de dood. Stalin won en werd als voortzetter van het werk van Marx, Engels en Lenin mateloos verheerlijkt. Maar zijn nagedachtenis werd later - waarschijnlijk wel definitief - ontluisterd. Inmiddels had zich de Marxistisch-Leninistische invloed in Oost en Zuid-Oost Europa niet uitsluitend door de 2e wereldoorlog enorm uitgebreid. Ook in Frankrijk en Italië is die invloed zeker niet onbelangrijk.

Van nog meer betekenis is echter stellig de invloed van Marx - grotendeels in de vorm, welke Lenin aan zijn leer gaf - in Azië en in mindere mate in Afrika en Zuid-Amerika. En daarbij is dan weer de machtsovername in China door de Marxistische partij van Mao - nu al weer meer dan dertien jaar geleden - wel het allerbelangrijkste. Op het ogenblik, dat ik dit artikel schrijf is de machtsstrijd tussen voor- en tegenstanders van Mao - die zich beiden op Marx kunnen beroepen! - nog in volle gang. Maar dat in China een contra-revolutie van anti-Marxistische strekking mogelijk zou zijn, geloof ik niet. Zelfs op Cuba lijkt dat niet zo heel waarschijnlijk, terwijl daar de voorwaarden voor contra-revolutie toch ongetwijfeld veel gunstiger zouden liggen.

HOE NU VERDER?

Het volgend jaar zal het anderhalve eeuw geleden zijn, dat Marx geboren werd. Volmaakt - verleden tijd is hij echter zeker nog allerminst. Op elk denkbaar

terrein kan men Marx weerleggen - en men heeft het gedaan. Zijn visie op de geschiedenis was beperkt, en daardoor vaak onjuist. Zijn economisch inzicht was stellig allerm minst zonder tekortkomingen, en daardoor klopte het met zijn voorspellingen dikwijls helemaal niet. Bovenal; hij loochende de God van zijn vaderen, en daarmee dus meteen de God en Vader van Jezus Christus, voor wie het hem volstrekt aan eerbied ontbrak.

En toch; duidelijker dan wie ook heeft hij doorzien, dat onze menselijke samenleving tot in de grond aan het veranderen is, dat niet alleen leiders, maar ook de gewone mensen zèlf aan de verandering de juiste richting zullen moeten geven, en tenslotte dat deze verandering geheel de wereld omvatten moet. Hij was niet alleen een ziener, maar ook een getuige, en bovenal een tot inkeer roepende. Zijn daarmee niet de drie belangrijkste functies van een profeet genoemd? Zelf zou Marx waarschijnlijk liever eenvoudigweg politicus worden genoemd. Maar dan was hij de eerste politicus, die de algehele verandering van de menselijke samenleving op wereldwijde schaal aan de orde stelde. Daarmede doorbrak hij toch wel heel duidelijk het normale kader van de "gewone" politiek. Wat hij aan de orde stelde, beïnvloedt echter sinds honderd jaar alles wat in staat en maatschappij in alle delen van de wereld ondernomen wordt. Die beïnvloeding kan negatief en kan ook positief zijn, zij is er altijd. En zij heeft niet allereerst betrekking op het formeel politieke terrein van raadszalen, parlementen en internationale organen. Neen, zij is voelbaar en merkbaar in alle arbeidsverhoudingen en daardoor tot in de kern van elk gezinsleven en van het bestaan van iedere enkeling.

Marx stelde de sociale gerechtigheid aan de orde voor de mensheid als geheel. Daarom laat zich zijn gestalte niet meer wèg denken uit de geschiedenis van onze wereld, die bezig is zichzelf te revolutioneren. Wie de betekenis van Marx daarbij onderschat, zal bedrogen uitkomen. Men kan zijn ongelijk op alle denkbare punten nog zo overtuigend bewijzen, daarmede is zijn zaak nog niet afgedaan. Hij was stellig typisch een man van de negentiende eeuw van onze christelijke jaartelling. Maar hij staat allerm minst buiten de achttien daaraan voorafgegane eeuwen der "christelijke beschaving." Hij was een afvallige zoon van het volk van Mozes en de Profeten. Maar veel meer dan hij dat zelf ooit zou hebben willen erkennen was hij een voortzetter van hùn zaak.

Marx' kritiek op Jodendom en Christendom was schromelijk onbillijk en zake-lijk onjuist. In hoofdzaak echter zullen de beide gemeenschappen, die het getuigenis van de bijbel te behartigen hebben - de Joodse en de Christelijke - die onbillijkheid en onjuistheid nog moeten bewijzen door hùn waarheid samen echter waar te maken! Tot zolang zal onze kritiek op Marx en zijn volgelingen ... goedkoop blijven.

Beide artikelen overgenomen uit: Opdracht, Jaargang No. 14 - 4, maart 1967.

HET GEBRUIK VAN HET DOELSTELLINGENRAPPORT VAN DE V. G. N. IN DE DIDACTIEK VAN DE GE- SCHIEDENIS.

Drs. A.H. van den Berg

1. INLEIDING

Bij de meeste schoolvakken ligt er in de leerstof een voortgang van het eenvoudige naar het moeilijke. Natuurlijk moet daarbij bedacht worden, dat het elementaire in logisch opzicht nog niet altijd het eenvoudige in psychologisch opzicht is.

Voor het vak geschiedenis daarentegen is de leerstof voor de eerste klas voortgezet onderwijs - althans in de gangbare leerstofkeuze - op zichzelf niet eenvoudiger dan die voor de vijfde of zesde klas. Omdat de leerstof doorgaans louter chronologisch geordend wordt, kunnen belangrijke problemen uit de oudere geschiedenis nauwelijks aan de orde worden gesteld. Voor de leerlingen van de lagere klassen zijn deze problemen te moeilijk en in de hogere klassen is er geen tijd beschikbaar om ze te behandelen.

Het nieuwe eindexamenprogramma biedt echter de mogelijkheid om de chronologische ordening van de leerstof in de hogere klassen te verlaten en deze met behulp van andere criteria te gaan kiezen. Gelukkig is het leerplan voor de openbare scholen voor v.h.m.o., dat in aansluiting op het nieuwe eindexamenprogramma is vastgesteld, dan ook zó geformuleerd, dat de leraar ook in de lagere klassen grotere vrijheid geniet bij het kiezen van de leerstof. Door dit alles is het mogelijk geworden, dat de leraar de doelen, die hij met zijn leerlingen wil bereiken niet ad hoc vaststelt, naar aanleiding van de behandeling van tevoren vastgelegde leerstof, maar ze tevoren bepaalt en vervolgens de leerstof kiest en de daarbij passende werkvormen die hij wenselijk acht ter bereiking van de gestelde doelen. Het moge duidelijk zijn dat, als gekozen wordt voor een didactiek waarin eerst de doelen worden bepaalt en vervolgens de leerstof en de werkvormen worden gekozen, een rapport over de doelstellingen van het geschiedenisonderwijs, zoals dat nu door de V. G. N. gepubliceerd is, geen achtergrondinformatie in de boekenkast hoeft te blijven, maar tot een in de praktijk van het onderwijs hanteerbaar apparaat kan worden. Voor de nieuwe typen van voortgezet onderwijs, die als gevolg van de Wet op het voortgezet onderwijs zullen ontstaan, is nog geen leerplan vastgesteld. Het valt te verwachten dat de overheid de vrijheid, die zij in het nieuwe eindexamenprogramma en het daarbijbehorende leerplan heeft gegeven, niet weer ongedaan zal maken. Het zou niet juist zijn en een rem op de verdere ontwikkeling van de didactiek van het geschiedenisonderwijs vormen, als men de eenmaal gegeven vrijheid die daarvoor van groot belang is weer zou gaan beperken. De deur naar het experiment moet juist nu worden opengelaten.

2. DIDACTIEK

Omdat hier de prioriteit van de leerstofkeuze ter discussie gesteld wordt en voorgesteld wordt ook aan andere leerstofordeningen dan de louter chrono-

gische te denken, lijkt het mij nodig - voordat ik iets ga zeggen over de praktische bruikbaarheid van deze gedachten - eerst de aandacht te vragen voor een theoretische bespiegeling over de didactiek van het geschiedenisonderwijs. Immers, de theorie moet de terminologie en de apparatuur leveren, die het denken over en het werken in de praktijk makkelijker maken.

Bij de bezinning over de didactiek van een schoolvak dient een onderscheid te worden gemaakt tussen de bespiegelingen van de praktici over hun werk en de hulp van theoretici op didactisch gebied. In het volgende wil ik trachten na te gaan of enkele begrippen uit de algemene didactiek nuttig kunnen zijn bij de opbouw van de didactiek van het geschiedenisonderwijs. ')

3. DE ONDERWIJS-LEERSITUATIE

Het onderwijs in de school brengt allerlei gedifferentieerde leersituaties tot stand, die enerzijds bepaald worden door de leerling (met zijn eigen ontwikkelingsniveau, ervaringsveld, handelingsstructuren en leermotieven), anderzijds door de structuur van de leerstof, met behulp waarvan men zich voorstelt de leerling bepaalde doelen te laten bereiken.

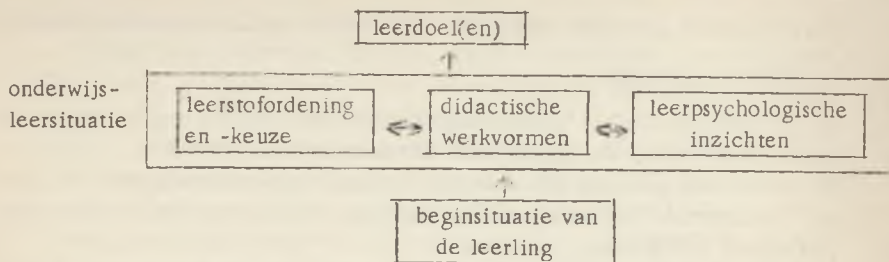
In het Doelstellingenrapport van de V. G. N. is onderscheid gemaakt tussen opvoedingsdoelen en onderwijsdoelen. De onderwijsdoelen kan men splitsen in algemene onderwijsdoelen (door anderen ook wel vormingsdoelen genoemd) en onderwijsdoelen, die voortkomen uit de eigen aard van het onderwezen vak, in ons geval dus de geschiedenis. Juist over deze laatste, bijzondere onderwijsdoelen is in het Doelstellingenrapport natuurlijk uitgebreid geschreven evenals over de samenhang tussen deze doelen en de algemene onderwijsdoelen.

In een uitgewerkte didactiek van het geschiedenisonderwijs zal men echter behalve de opvoedingsdoelen, de algemene onderwijs- of vormingsdoelen en de bijzondere onderwijsdoelen ook nog leerdoelen moeten onderscheiden. Die leerdoelen geven dan antwoord op de vraag wat men met deze leerlingen in deze concrete leersituatie, in deze les, wenst te bereiken.

Een didactiek van het geschiedenisonderwijs, waarin geen prioriteit aan de leerstofkeuze wordt toegekend, zal deze concrete onderwijs-leersituatie tot object van onderzoek moeten hebben. Zo'n didactiek zal eerst die leersituatie moeten analyseren. Die analyse zal moeten bestaan uit:

1. onderzoek naar de beginsituatie van de leerlingen;
2. concretisering in leerdoelen van de algemene en bijzondere onderwijsdoelen;
3. keuze van de leerstof, die het bereiken van de gestelde doelen het beste mogelijk maakt;
4. met behulp van bestaande leerpsychologische inzichten: keuze van de werkvormen, die passen bij de gekozen leerstof en de gestelde doelen;
5. keuze van de leer- en hulpmiddelen, die nodig blijken te zijn.

Geschematiseerd ziet de onderwijs-leersituatie er als volgt uit:

Belangrijk hierbij is dus vooral, dat de bepaling van het doel voorafgaat aan de leerstofkeuze en dat binnen de leersituatie leerstofkeuze, didactische werkvormen en leerpsychologische inzichten elkander wederkerig bepalen. Een leerplan, dat meer geeft dan alleen maar een leerstofkeuze, en gebaseerd is op onderzoek naar de reeks van onderwijs-leersituaties die ter bereiking van de onderwijsdoelen via tussenliggende leerdoelen nodig zijn, geeft dan dus een leerstofordening, een leergang, gebaseerd op die doelen en rekening houdend met de beginsituatie van de leerlingen.

4. DE BEGINSITUATIE VAN DE LEERLING

Omdat we pas in de praktijk zullen kunnen ondervinden wat we met onze leerlingen in de verschillende typen van het nieuwe voortgezet onderwijs kunnen bereiken, is er op dit ogenblik vooral behoefte aan onderzoek naar de beginsituatie van die leerlingen in het algemeen en ten aanzien van het geschiedenis-onderwijs in het bijzonder.

De afschaffing van het toelatingsexamen geschiedenis heeft voor het basisonderwijs eenzelfde vrijheid tot ontplooiing van het geschiedenisonderwijs mogelijk gemaakt als het afschaffen van het oude leerplan en eindexamenreglement voor het voortgezet onderwijs. Of het basisonderwijs algemeen gebruik maakt van deze nieuw-verworven vrijheid waag ik te betwijfelen. Maar tegelijkertijd is daardoor een hoogst onduidelijke situatie ontstaan: de leraar geschiedenis in het voortgezet onderwijs weet nog minder dan vroeger wat hij redelijkerwijs bij zijn leerlingen bekend mag veronderstellen en wat niet. Het gaat er daarbij natuurlijk niet om te weten hoeveel jaartallen en andere feiten de leerling kent, maar wel om te zien of deze 12-jarige al over een zekere mate van historisch inzicht beschikt. Met historisch inzicht wordt hier bedoeld, dat de leerling toont op een bepaald niveau de bijzondere onderwijsdoelen voor het vak geschiedenis, zoals die in het Doelstellingenrapport staan omschreven, bereikt te hebben.

Een bezinning op de betekenis en de doelen van het geschiedenisonderwijs in de basisschool is daarom broodnodig geworden.

Natuurlijk is de beginsituatie van de 12-jarige leerling, die het voortgezet onderwijs binnenkomt, niet de enige waarmee een didactiek van het geschiedenisonderwijs te maken heeft. Iedere onderwijs-leersituatie, iedere les, kent zo'n beginsituatie. Telkens opnieuw zal men zich dus moeten afvragen aan welke voorwaarden voldaan moet zijn om met leerlingen aan de hand van be-

paalde leerstof en middels geëigende werkvormen bepaalde doelen te bereiken.

5. DOELSTELLINGEN

De doelstellingen in het Doelstellingenrapport zijn, door de manier waarop ze geformuleerd zijn, niet zonder meer hanteerbaar in de praktijk.

Ze zullen eerst geconcretiseerd moeten worden, geoperationaliseerd, zó, dat men er in termen van gedrag van de leerlingen als resultaat van het didactisch proces over kan spreken.

Vervolgens zal men dan de verschillende leersituaties, de lessenreeks, zó kunnen inrichten, dat ze in overeenstemming zijn met het gestelde doel en met de beginsituatie.

Op deze wijze kan men dus komen tot het opstellen van een concreet leerplan met de daarbij behorende didactische aanwijzingen.

Daarbij zal een van de overwegingen zeker moeten zijn, dat er ruimte komt voor de individuele ontplooiing van de leerlingen. Er zal daarom nog veel research gedaan moeten worden om te kunnen komen tot het omschrijven van een "kernleerstof", die iedere leerling in het voortgezet onderwijs in de verschillende leersituaties verwerkt moet hebben. Met "kernleerstof" wordt hier dan natuurlijk niet bedoeld "historische feiten", die gekend moeten worden, maar wél welke van de doelstellingen en op welk niveau door alle leerlingen in een bepaalde leersituatie bereikt moeten zijn. Het is mijns inziens namelijk niet uit te maken - en de opstellers van het Doelstellingenrapport zijn het daar kennelijk, gezien de inhoud van het rapport, ook over eens - welke historische feiten men wel en welke niet moet kennen om in ons heden, in onze dynamische cultuur, te kunnen leven. (vgl. mijn "Waarden en doelen in het geschiedenisonderwijs", *Kleio*, 8e jrg., nr. 5, juni 1967)

6. DE PRAKTIJK

Omdat de theoretische beschouwing toch alweer uitgegroeid is tot een voor *Kleio* tamelijk lang artikel, zal ik enkele voorbeelden uit mijn eigen schoolpraktijk, waarbij getracht is bovenstaande gedachtengang vast te houden, in een volgend artikel uitwerken.

*) De gedachtengang in dit artikel is gebaseerd op lezing van o. a. :

- 1) Prof. Dr. A. de Block, "Opvoeding, vorming en onderwijs", *Paedagogische Studiën*, 43e jrg., nr. 3, maart 1966, blz. 120-128
- 2) Drs. B. Th. Brus, *Didactiek naar menselijke maat*. *Pedagogische Cahiers*, nr. 2, Den Bosch 1966
- 3) Dr. J. Bijl, *Over leerplanonderzoek*, *Acta Paedagogica Trajectensia*, Groningen 1966
- 4) Drs N. Deen, *Bouwsteen voor een leerplantheorie (over Bijl's "Leerplanonderzoek")*, *Paedagogische Studiën*, 44e jrg., nr. 2, februari 1967, blz. 84-90
- 5) Prof. Dr. L. van Gelder, *Didactische analyse I, II, III*, *Mededelingen van het Pedagogisch Instituut der Rijksuniversiteit, Groningen* 1965

- 6) Prof. Dr. L. van Gelder, Problemen rondom het leerboek, Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs, 25e jrg., nr. 236, maart 1966, blz. 242-256
- 7) idem, Onderzoek van het onderwijzen, Paedagogische Studiën, 44e jrg., nr. 2, februari 1967, blz. 49-57
- 8) Dr. J. de Miranda, Vragen naar de identiteit van de didactiek I en II, Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs, 25e jrg., nr. 244, oktober 1966, blz. 122-137 en nr. 245, november 1966, blz. 162-170 (verg. ook zijn discussie in het januari en februarinummet met Dr. J. Bijl)

De redactie verwijst naar: Waarden en doelen in het geschiedenisonderwijs Kleio 5, jrg. 8 1967, blz. 137-144, Doelstellingenrapport van de V. G. N. in de didactiek van de geschiedenis Kleio 6 jrg. 8, 1967.

POLEMICA

Van Dr. H. W. v. d. Dunk ontvingen wij een reactie op een artikel in de Volkskrant d.d. 20-5-'67. Dit artikel werd geschreven door Dr. E. E. G. Vermeulen.

Vanwege het belang van het posthuum verschenen werk van Prof. Dr. Jan Romein meent de redactie de lezers van Kleio te gerieven door beide artikelen op te nemen.

red.

"OP HET BREUKVLAK VAN TWEE EEUWEN "

GESCHIEDENIS ALS BINDSTEEN TUSSEN VAKMAN EN LEEK

E. E. G. VERMEULEN

De positie van Romein in de kring van vakgeleerden valt te vergelijken met die van Jacob Burckhardt en Johan Huizinga, meer nog met die van de eerste dan van de laatste. Burckhardt leefde in een tijd van toenemende specialisatie. Naast de politieke ontstonden de economische, de sociale, de kunst- en de godsdienstgeschiedenis. Goed, ze waren allemaal ontsproten aan het moederlichaam van de geschiedwetenschap, maar de onderlinge relaties vervluchtigden al spoedig tot die van elkaar ternauwernood kennende verre familieleden. Als politieke, economische, sociale, krijgs- en agrarische geschiedenis, als geschiedenis van de architectuur, sculptuur, schilderkunst, dichtkunst, filosofie, theologie, ontwikkelden zij zich tot geheel zelfstandige disciplines met eigen eisen en methoden.

Om nog maar te zwijgen over specialisatie naar plaats en tijd. Kon voor een Ranke de Europese geschiedenis nog samenvallen met de universele mensheidsgeschiedenis, Spengler en Toynbee demonstrenen overduidelijk het haast hope-loze van een poging de geschiedenis van verschillende cultuurkringen in één blik te overzien. Nochtans binnen de Westeuropese geschiedwetenschap woekert de nationale specialisatie weer zo overdadig, dat bijvoorbeeld de Nederlands-Belgische onderneming van de Algemene Geschiedenis der Nederlanden de sa-

menwerking van een tachtigtal auteurs behoefde om de zaak rond te krijgen. Van streek- en lokale geschiedenis zwijgen we dan nog. Dit houdt weer verband met de specialisatie in de tijd, met de zienswijze, die ik Cornelissen nog in Nijmegen heb horen verkondigen, dat een historicus om werkelijk all round op de hoogte te komen van een bepaalde verleden periode, zich een tiental jaren moet uitkiezen, waartoe hij zich beperkt, omdat het anders echt niet gaat.

Een gevolg van die specialiserende toespitsing is, dat de geschiedwetenschap veel van haar krediet bij de buitenwacht heeft verspeeld. Enige boven de middelmaat verheven toppen in ons land als een Presser, Geyl, Huizinga, Romein, Rogier hebben niet kunnen voorkomen dat het Nederlandse volk, ondanks het verplicht geschiedenisonderwijs op lagere en middelbare school over het algemeen weinig 'historical minded' is. Enige televisiedocumentaire en de hoogconjunctuur in platenboekjes, waarin de nu volwassen generatie zuilsgewijs de voorgaande tegen de schenen schopt ten spijt, mag men dat wel zeggen. Terug naar Burckhardt: van zijn Kultur der Renaissance in Italien is het bijzondere dat alle aspecten - de politieke, de economische, de artistieke, de wijsgerige - door hem als het ware in énen omvat worden gehouden, dit, ondanks de zelfstandiging reeds tijdens zijn leven van de op deze aspecten gespecialiseerde geschiedwetenschappen. Daaraan ontleent het werk zijn "meesterlijke" betekenis, die, al is het op veel punten achterhaald, nog geenszins verloren is. Toch heeft Burckhardt in zoverre als eenling terzijde van de geschiedwetenschap gestaan, dat de ontwikkeling in uiteenvallende, zelfstandige disciplines na zijn dood onveranderd doorging.

Met Johan Huizinga was het niet anders. Waarschijnlijk is zijn in veel talen verschenen Herfstijder Middeleeuwen wel het meest gelezen werk van een Nederlands historicus. Wanneer buitenlanders slechts één naam van een Nederlands historicus kunnen noemen is het steevast die van Huizinga. Toch was ook hij in het gilde van vakbroeders kennelijk een buitenbeentje, wiens esthetische inspiratie eerder wantrouwen dan bewondering wekte. Ook Jan Romein heeft in ons land lange tijd een geïsoleerde positie ingenomen. Dat kwam onder meer doordat het besef van de crisissituatie waarin de geschiedwetenschap verkeert bij hem bijzonder sterk ontwikkeld was. Zijn diepgaande analyses van die crisissituatie wekten hardnekkig verzet van Nederlandse historici, waardoor Romein lange tijd in een navrante eenzaamheid gedrongen werd.

Tot op zekere hoogte is dat verzet wel te begrijpen. De wijdsheid van blik waarmee Romein in zijn Aera van Europa en Eeuw van Azië tientallen eeuwen omvattende thema's aansneed, gaf aanleiding tot correctievoorstellen die, voorzover ze althans van feiten uitgingen en tot feiten terugkeerden, respectabel waren. In het klimaat van de maar geleidelijk luwende koude oorlog, speelde angst een rol dat Romeins poging de geschiedwetenschap aansluiting te doen vinden op de levenswerkelijkheid van iedere dag, uit zou lopen op onintegere serviliteit aan propaganda voor de door hem voorgestane politiek van "de derde weg". Dat heeft zelfs de irenische Nijmeegse metafysicus Peters CsxR tot ongevoon scherpe reacties verleid.

In zoverre de historici echter niet van feiten uitgingen maar zich rechtstreeks in de theoretische discussie stortten, was hun reactie bijzonder agressief. Uiteraard vindt niemand het prettig twijfel te horen uiten aan de adequaatheid waarmee men zijn levensroeping vervult. Maar de gekwetste haast psychotische egocentrie en ijdeluiterij waarmee Romein vanuit bepaalde hoek jarenlang jaloers achtervolgd werd, heeft de discussie rond de theoretische geschiedenis in ons land voor lange tijd vergiftigd. Wie zich later nog eens mocht zetten tot het beschrijven van dit conflict kan niet anders dan verdrietig zijn over de schade die aangericht kon worden door iemand wiens eerbiedwaardige grijze ouderdom samenging met de gevoelige ijdelheid van een jonge vrouw.

Tegenstroom

Het is nog steeds een onopgeloste vraag waarom het Nijmeegs "open" geheten katholicisme toen verstek liet gaan, waarom de woordvoerder der Nijmeegse historici zich achter Geyl schaarde, er geen oog voor had dat deze qua denktucht en nobele menselijke bewogenheid bij de Amsterdamse hoogleraar toch wel ver achterbleef. L. Rogier trapte toen in De Tijd met hetzelfde elan naar links als zoon Jan nu in Vrij Nederland naar rechts. Het generatieverschil heeft alleen de richting, niet de stijl veranderd. Al hoeft men dat gelukkig niet alleen op de rekening van Rogier te noteren: het had er veel van dat Romein toen, wat men journalistiek noemt "stukgeschreven" was.

Het was in deze jaren dat het grote tweedelige werk dat thans ter tafel ligt geconcipieerd werd. Algemeen thema is de eerst onbewust broedende, dan langzaam bewust en apert wordende onzekerheid en angst van de negentiende-eeuwse Westeuropese bourgeoisie. Die angst wordt doorgetrokken over de veelvuldige zelfmoorden van kinderen en intellectuelen heen naar tegenwoordige ervaringen van bedreigd zijn, - die van de boer door industrialisatie, van de arbeider door technische verschuivingen in en hergroepering van bedrijven, de kleine man door het grootbedrijf, de krotbewoner door sanering, de vorige generatie door opstandigheid en onverstaanbaarheid van de volgende, de jonge generatie door huichelarij en wanbegrip van de oudere. Onder deze aan de oppervlakte liggende benauwenis tast Romein dieper naar een algemeen door Freud als zodanig bestempeld Unbehagen in der Kultur.

Dit uitte zich doordat rond 1900 de cultuur in zijn tegendeel omsloeg, een tegendeel dat vanaf de romantiek over godsdienstige reveils en figuren als Bilderdijk en Kierkegaard heen als contrapuntlijn van de triomferende rede wel steeds in de negentiende eeuw aanwezig was geweest, maar die aan het eind daarvan als tegenstroom en felle reactie donderend doorbrak:

tegenover positivistische progressieve planning kwam het piëtistisch conservatief historisme,

tegenover rationalisme, irrationalisme,

tegenover wetenschappelijke discipline, artistieke creativiteit,

tegenover logische denktucht, intuïtie,

tegenover mechanisme, vitalisme,

tegenover objectivisme, subjectivisme,
 tegenover determinisme, voluntarisme,
 tegenover het abstract algemene, het concreet individuele,
 tegenover stof, geest,
 tegenover macht, ethiek,
 tegenover verstandelijke ontwikkeling, de ontplooiing van het gemoed,
 tegenover het aristocratisch afstand scheppen, het volks zwelgen in nationalis-
 tische gevoelens,
 tegenover classicistisch realisme, impressionisme en expressionisme,
 tegenover steriele urbanisatie, verbondenheid met de natuur,
 tegenover Victoriaans puritanisme, naturisme en nudisme,
 tegenover distantie ten opzichte van het lichaam, het er zich geheel mee ver-
 eenzelvigen.

Dikwijls heeft men Romein verweten meer op abstracte thematiek dan op con-
 creetheid uit te zijn. Van het onderhavige werk kan dat in zoverre niet gezegd
 worden als hij probeert de omslag op het breukvlak "integraal", dat wil zeggen
 in zoveel mogelijk facetten, te belichten. In 42 hoofdstukken heeft hij in
 kristalheldere flonkerende stijl, die als het proza van Hooft later voorbeeldig
 zal worden, even zoveel spiegels opgesteld die de omslag op het breukvlak tel-
 kens vanuit een andere gezichtshoek belichten. Dat gebeurt niet alleen vanuit
 de verhouding Europa en de rest van de wereld, het imperialisme in Azië,
 Afrika en het Nabije Oosten, hij ziet het ook in de Dreyfus-affaire, in het an-
 tisemitisme, de vredesbeweging, het parlementarisme, anarchisme, socialisme,
 industrialisme, in de verhouding van stad en platteland, in het proletariaat, de
 bourgeoisie en kleinburgerij, de adel, de pers, de wederzijdse doordringing
 van staat en maatschappij. Hij spoort de omslag na in de ontwikkeling van
 biologie, medicijnen, economie, recht, psychologie, sociologie, taal, ge-
 geschiedwetenschap, in filosofie, in kerkelijke en buitenkerkelijke religiositeit,
 in toneel, literatuur, beeldende en gebonden kunst, muziek, beleving van
 seksualiteit, in vrouwenemancipatie, in opvoeding en onderwijs. Indien al er-
 gens de geschiedenis als bindsteen der wetenschappen optreedt dan hier.
 Te vrezen is dat Romeins vakgenoten in zijn alleen met Burckhardt te verge-
 lijken rijke veelzijdigheid, de drang naar het concrete niet zien. Wie de drang
 naar concretie alleen in groter miscoscopie kunnen beleven, zullen minachtend
 op het "toch maar essayistisch karakter" van ieder hoofdstuk afgeven. Het zij
 zo, Burckhardt en Huizinga hebben ook terzijde van het vakgilde der historici
 gestaan en terwijl de namen van veel van hun critici in vergetelheid zijn weg-
 gezakt, hebben die van hen aan glans niet verloren. De tijd moet leren of het
 met Romein niet hetzelfde gaat.

Indien één geschiedwerk in Nederland in staat is een brug te slaan over de kloof
 tussen de vakhistoricus en de belangstellende lezer, dan is het wel dit.

Niet alleen om de stijl waardoor gedeelten er uit tot in lengte van jaren in li-
 teraire bloemlezingen zullen figureren. Maar ook doordat eenieder, welke
 kunst, wetenschap of beroep hij ook beoefent, van kamerlid tot seksuoloog,
 juist vanuit zijn eigen belangstellingsgebied in een apart daarover handelend

hoofdstuk, zijn weg naar het algemeen thema kan vinden. En wie eenmaal één hoofdstuk heeft gelezen, leest er van zelf meer. De geraffineerd mooie uitgave van Brill en Querido mag niet doen vergeten dat een goedkopere editie naast deze dringend gewenst is. Want het zou beschamend zijn dan een werk, dat gemakkelijk via vertalingen zijn weg naar het buitenland vindt, voor veel Nederlanders om de niet dure maar toch hoge prijs ontoegankelijk blijft.

Uitgangspunten

Romeins theoretische bekommernis is niet alleen aanwezig in zijn vooropgezette bedoeling een staal van integrale geschiedenis te leveren. Allerlei theoretische stellingen die hij in vroegere werken in abstracto, sec en expliciet formuleert, fungeren nu als spontaan aangegrepen hulpmiddelen om het historisch proces verstaanbaar te maken. Dat geldt niet alleen voor de marxistische conceptie van meerwaarde en uitbuiting, de - in grote mate - klassebepaaldheid van cultuur, doch ook van Toynbee's uitdaging en antwoord. Andere voorbeelden zijn de kwantitatieve groei, die in een kwalitatief anders worden omslaat; het algemeen menselijk patroon en de afwijking daarvan tot uiting komend in een gewijzigde houding tegenover gezag, tijd en arbeid; de wet van het tegengestelde gevolg; die van de remmende voorsprong; de dialectiek tussen het reflex bewuste en het spontaan onbewuste, tussen gedachte en daad, tussen arbeid en creativiteit, tussen nobele of amorele kinderlijkheid en aan de maatschappij geadapteerde volwassenheid.

Van de wet van het tegengesteld gevolg en die van de remmende voorsprong kies ik ter verduidelijking enige voorbeelden: mechanisering van de arbeid, die bedoelt deze licht te maken, maakt hem juist eentonig en saai; door het intensief gebruik van tijd verliest deze aan inhoud; het gestroomlijnd reizen degra-deert tot een lusteloos wachten op het tot op de minuut vastgelegd eindpunt; zorg om de leerlingen in het onderwijs niet te kort te doen, maakt hen de dupe van een grenzeloze overlading en verstarring; rationalisering van de menselijke verhoudingen loopt uit op depersonalisering. De wet van de remmende voorsprong of van de premie op de achterlijkheid - een oud thema in Romeins theoretische geschriften - wordt gebruikt onder meer om de snelle vrouwenemancipatie in Rusland te verklaren, als ook het feit dat daar eerder dan in het voor-lijke West-Europa in het generatieconflict tussen ouden en aankomende volwassenen het zwaartepunt bij de laatsten kwam te liggen.

Door zwakte van de Russische bourgeoisie kon deze de bewegingsvrijheid van de Russische vrouw niet inperken door haar het vererende en tegelijk van kwalitatieve minachting getuigend stempel van ofwel ongerepte maagd, ofwel trouwe echtgenote en moeder, kortom dat van "dame" op te drukken. Daardoor kregen Russische vrouwen eerder toegang tot universiteiten, werden ze eerder door mannelijke academici als "vol" geaccepteerd, konden zij eerder dan in West-Europa het geval was, als zelfstandig arts praktijken vestigen. In het generatieconflict won de frisse aanpak van de jeugd die de versnelling van het leven gemakkelijker bijhoudt, het van de achterop geraakte ervaring van "ouden en wijzen". Oud betekende niet langer meer "wijs en ervaren" maar terzijde ge-

steld en "afgedaan". Ouden gaan zich "ouderen" noemen en kleden en gedragen zich zo jeugdig mogelijk. Welnu dit generatieconflict vindt in Rusland zijn klassieke uitbeelding al in 1861 in Toergenjews Vaders en zonen. Uiteraard is de waarde van het werk mede afhankelijk van deze theoretische concepten, die als geelfilters in de fotografie, formaties zichtbaar maken die hoewel aanwezig, bij een blanke lens onopgemerkt blijven. Natuurlijk heeft het gebruik van dergelijke concepten of lenzen twee kanten. Een niet geadapteerde lens kan evenveel verduisteren als een wel geadapteerde zichtbaar maken. Op dit punt zal de kritiek van historici zich waarschijnlijk toespitsen. De gevaren aan algemene concepten verbonden staan hun meestal levendiger voor de geest dan de mogelijkheden die ze bieden. Men hoeft dan ook geen profeet te zijn om te voorspellen dat de Paroolrecensent (6-5-1967) met zijn verwijt van systeemdwang menig navolger zal vinden. Ik geloof ten onrechte maar het gaat uiteraard niet aan te pogen om in een kranteartikel deze problematiek uitputtend te behandelen. Als er al iets uitgeput zou worden, zou dat het geduld van de redactie zijn.

Normen van kritiek

Laat ik mij daarom beperken tot het aangeven van de normen van kritiek die bij de beoordeling van een werk als het onderhavige kunnen worden aangelegd, zonder mij daarbij op deze plaats een oordeel aan te matigen over de vraag in hoeverre het aan deze normen beantwoordt. Aldus maak ik in ieder geval duidelijk dat er andere vormen van kritiek denkbaar zijn dan het invariabel herhaalde steriel verwijt van schematisering en systematisering.

Zijn terzake doende feiten onopgemerkt gebleven en zijn de weergegeven feiten en daartussen gelegde verbanden juist? Een voorbeeld: stamt de cancan, zoals Romein zegt, van een contradans uit de Franse revolutie, of heeft hij een exotische oorsprong in dansen van Afrikaanse negervrouwen voor Franse veroveraars van het Wassoeloegebied, waarvan de hoofdstad Cancan heette?

Een tweede vorm van mogelijke kritiek heeft betrekking op de verbinding van feiten met theoretische concepten. Vragen de feiten om deze interpretatie of worden ze er door verwrongen? Voorbeeld: Romein vermeldt het hoog lopend dispuut tussen rigoureuze handhavers van klassieke vorming bij opvoeding en onderwijs en de pleiters voor "algemene ontwikkeling". Was dit dispuut over leerstof rationalisering van voor een belangrijk deel sociale strijd? Kunnen met betrekking tot de leerstof eisen van de maatschappij gekenschetst worden als eisen van "de maatschappijen"?

Wat van de op de achtergrond staande theoretische concepten zelf te zeggen? Maken ze vaststaande feiten inzichtelijk? Zijn ze zonder innerlijke tegenspraak? Zijn ze in onderlinge coherentie gebracht?

Is de auteur er in geslaagd in alle 42 hoofdstukken de eenheidsconceptie als vormgevend beginsel te bewaren of lopen sommige zijns ondanks toch uit op juxtapositie van weerbarstig feitenmateriaal met alleen chronologische ordening? En tot slot: is het niet te eenvoudig om de drenkelingen in de zwarte zee der onzekerheid uiteindelijk alleen communisme en katholicisme voor te houden als de twee vastheid biedende eilanden, waarop de synthese van ratio en irratio beloofd wordt?

De lezer zal opmerken dat ik hier op deze vragen geen antwoord geef. Een boek van de omvang en de geestelijke rijpheid als het onderhavige geeft eerst langzaam al zijn schatten prijs. Een omgang van maanden, een dagelijks lezen en herlezen is nodig om tot een genuanceerd oordeel te komen, om de oogst te innen van deze overvloedige akker der historie. Voor wie dan nog wat te wensen overhoudt is het klaar dat die verlangens betrekking hebben op de *défauts* van werkelijk eminente kwaliteiten, kwaliteiten van Romein als historicus en als mens, want die twee waren bij hem één. Ik maak mij niet aan persoonsverheerlijking schuldig met het vermoeden dat Romein, hakend naar de door hem beschreven synthese van ratio en irratio, deze breder en meeromvattend voor ons heeft voorgeleefd dan enige uit de door hem beschreven reeks eerdere erflaters van onze beschaving.

Wat het lezen zo fascinerend maakt is, dat Romein tegelijk de tekortkomingen van de 19e-eeuwse bourgeoiscultuur scherp hekelt, maar de waarden daarvan toch dialectisch in de 20e-eeuwse massale wereldbeschaving wil opnemen; dat hij de noodzaak van de omslag van harte onderschrijvend, ten opzichte van het resultaat daarvan toch huiverig blijft. Een tweetal voorbeelden: de nationalistische en volkse achtergrond van Smetana, Dvorák, Sibelius, Grieg, Moessorgski, de Falla was verrijkend maar het volks nationalisme van twee wereldoorlogen krankzinnig. De hypocriete negentiger jaren waarin het naakt weliswaar een grote rol speelt maar meer als getolereerde zonde dan als onbevangen natuurlijkheid wijst hij af. Maar hij ziet een rechte lijn lopen van de bevrijding van het seksuele naar racistische teeltkeus.

Het "bankroet van de rede" is voor Romein even zeker als de "slaapwandelande overgave aan de openbaring" dubieus. De problematiek die achter de twee dikke delen staat kan men in twee regels kort omschrijven: hoe kunnen we het rationalisme overschrijden zonder in rücksichtslose blinde waan te vervallen? Want het conflict van tegendelen, aldus Romein, is er niet alleen een tussen de 19e en de 20e eeuw, het is er een tussen twee helften in ieder mens. De noodzaak van overgave staat voor hem even vast als de angst hem beklemmt een verkeerde zaak te dienen. Aan het einde van zijn tweede deel schetst hij de levenshouding van de huidige mens als de vervreemde eenzaamheid van een uit het nest gevallen jonge vogel met de woorden van Marsman:

'De tijden zijn zwart / wij zijn eeuwen en eeuwen te laat geboren / in een mantel gehuld, door een / engel op weerlichten doortocht verloren / en door het onuitroeibaar heimwee vervuld / den Koning te zien voor Wien ik had willen strijden, / schrijd ik naar den Dood ... "

Deze passage wordt in evenwicht gehouden door een andere, voor mij de mooiste uit de 900 bladzijden druks. Daarin verwijt hij kerkelijke gelovigen gebrek aan eerbied voor het mysterie door ontijdige, religieus gesanctioneerde etikettering van goed en kwaad. Tegen die verstijvende en verstenende etikettering preekt hij, ondanks het tragische in de geschiedenis standhouden in hoop, zo lang, en overal waar hoop op de mens redelijk mogelijk is. Om te weten waarom deze woorden zo mooi zijn, moet men ze vergelijken met die waarin Huizinga aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog zijn vertrouwen beleeft.

Die hebben de toon van een krampachtige bevestiging tegen beter weten in. Bij Romein klinken ze daarentegen echt en waarachtig. Hij heeft zo al niet geloofd dan toch echt gehoopt, zo al niet op God dan toch op de mens, op zichzelf en op anderen. Voor wie weet wat Romein van zijn medemensen heeft moeten verduren, is dat indrukwekkend.

In Romeins leven tussen vrees en vrijheid maakte de vrijheid de vrees niet minder wezenlijk. Tastende onzekerheid, het gevoel voor een donkere poort te staan schijnt meer deel van marxistische dan van katholieke, Nederlandse historiografie. Gemeten naar diepgang en bewogenheid kunnen wij in eigen kring er alleen de overigens geheel anders geaarde werken van Nota SJ en Delfgaauw tegenover stellen. Maar daarmee schijnen katholieke Nederlandse historici ook al niet erg gelukkig.

GLORIFICATIE, TRANEN EN HOCUS-POCUS

Dr. H. W. von der Dunk.

Na een berisping van Rogier en een paar trappen in de richting van de dode Geyl volgt de apotheose van de dode Romein. De een heeft zich om onbegrijpelijke redenen aan de verkeerde kant geschaard en met de valse profeten de ware bestreden. De ander, "wiens eerbiedwaardige grijze ouderdom samenging met de gevoelige ijdelheid van een jonge vrouw", heeft onmetelijke schade aangericht door de "haast psychotische egocentrie en ijdeltuiterij" waarmee hij een groot historicus jarenlang heeft achtervolgd. Even de mond spoelen, en dan is het toneel klaar voor de plechtige opneming van Romein in de galerij der onsterfelijken, vlak naast Huizinga en Burckhardt, maar vooral vlak naast de laatste! Plaats en tijd van de handeling: de Volkskrant van 20 mei 1967. Celebrant: dr. E. E. G. Vermeulen.

Nu heerst er gelukkig in ons land godsdienst- en gewetensvrijheid. Iedereen mag iedereen particulier verheffen tot wat hij wil. Voelt hij zich daarbij nog speciaal gesterkt door het innige geloof dat hij een ziende is onder de blinden, dan kunnen we hem ook dat geloof gunnen. Vermeulen bijv., die het postume verschijnen van Romeins werk "Op het breukvlak van twee eeuwen" voor zijn manifestatie heeft aangegrepen, weet al te vertellen dat gedeelten uit dit boek "... in lengte van jaren in literaire bloemlezingen zullen figureren". Hij weet ook dat deze stijl eens voorbeeldig zal worden als het proza van Hooft uitspraken die een tijdgenoot die niet over die profetische vermogens beschikt, verder niet zal durven tegenspreken.

Het enige wat vandaag met een commuun gezichtsvermogen valt te zien, is dat Romein een figuur van betekenis is geweest in onze geschiedschrijving, die onbetwist talrijke nieuwe impulsen heeft gegeven --- al heeft Geyl trouwens ook nog wel iets anders op zijn krediet staan dan alleen maar zijn "eerbiedwaardige grijze ouderdom". Hun vete echter heeft vandaag aan actualiteit ingeboet. We bewijzen hun er geen dienst mee door ze voor eeuwig in een soort pater-noster op te sluiten, waarbij de een niet omhoog kan komen, zonder dat eerst de ander flink omlaag wordt getrokken.

Glorificator Vermeulen - "Ik maak mij niet aan persoonsverheerlijking schuldig met het vermoeden dat Romein, hakend naar de door hem beschreven synthese van ratio en irratio, deze breder en meer omvattend voor ons heeft voorgeleefd dan enige uit de door hem beschreven reeks eerdereerflaters van onze beschaving" - Vermeulen echter ziet blijkbaar geen kans om zijn loflied tot de gewenste geluidsterkte op te voeren zonder te weeklagen over de slechte behandeling die Romein bij zijn leven heeft moeten ondergaan, vooral door Geyl, die "qua denktucht en nobele menselijke bewogenheid bij de Amsterdamse hoogleraar toch wel ver achterbleef". Arme Romein! Het lijkt weinig aantrekkelijk om het slachtoffer van zo'n laudatio te worden, die gebrouwen is uit sentimentele loftuigen en wat gescheld op anderen. Burckhardt en Huizinga en de oude Hooft en tenslotte nog liefst alle erflaters van onze beschaving (ze vullen vier delen!) worden erbij gesleept om het publiek te doordringen van het belang van schrijver en werk.

Nu zou dat op zichzelf allemaal gewoon genotuleerd kunnen worden als een vreemde schuiver -- een schuiver waarbij van denktucht overigens weinig te bespeuren valt, al is de menselijke, al te menselijke bewogenheid daarvoor dan des te groter, en alleen het woordje "nobel" zouden we liever even willen weglaten! Het is de recensent echter kennelijk nog om meer te doen.

Waarin immers schuilt de grootheid van Romein in zijn ogen? In het feit dat hij, evenals de geniale Zwitser en evenals Huizinga, de specialisatie van het vak wist te overwinnen; hij heeft de geschiedenis weer terug gevoerd naar het leven en de leken. Hij kon dat dank zij zijn "wijdheid van blik", waarmee hij in zijn "Aera van Europa en Eeuw van Azië tientallen eeuwen omvattende thema's aansneed" ... een letterlijke interpretatie van het begrip "wijdheid", die ietwat komisch aandoet, maar dat doet er nu niet zoveel toe. Hoe dan ook: Romein wees de weg om de vervreemding tussen vakman en leek te overbruggen, en daarom ook stond hij buiten het gilde dat blijkbaar is samengesteld uit allemaal bijziende specialisten, die met de rug naar de wereld toe zitten te vorsen.

We hebben hier met een veel gehoorde klacht te doen: de historicus is een geïsoleerde kamergeleerde geworden. Hij bakt niet meer het brood waar het volk om vraagt. Ongegrond is die klacht op zichzelf zeker niet, al moet hierbij worden aangetekend, dat het vooral historici zijn die die ontwikkeling beklagen. De leek schijnt er minder onder te lijden (misschien omdat hij zich gewoon met een surrogaat behelpt om van tijd tot tijd zijn historische belangstelling te bevredigen).

Als dat zo is, dan is er zeker alle reden voor de vakmensen om ervoor te waken dat de kloof, die tot op zekere hoogte onvermijdelijk is en die in iedere wetenschap bestaat tussen de beoefenaar en de belangstellende outsider, niet al te groot wordt, omdat dan een zwerm van pseudo-kenners daarin zal neerstrijken. Romein heeft ongetwijfeld dat gevaar onderkend, en hij onderscheidt zich van het gros van zijn collega's door zijn veelzijdige belangstelling, door zijn sterke inventieve vermogen en zijn anti-traditionalistische aanpak van allerlei problemen. De bekoring die daarvan juist op "de leek" uitgaat is vandaag evident.

Een maatstaf voor zijn betekenis als zodanig kan die bekoring echter moeilijk bieden. Wanneer we zo redeneren, dan maken ook figuren van het slag van een Emil Ludwig nog een kansje, die ook geschiedenis bedreef, om met Vermeulen te spreken, "als bindsteen tussen vakman en leek". Alleen bleef er van de geschiedenis daarbij dan niet veel meer over.

Wanneer we nu zien wat Vermeulen in Romein het meeste bewondert en hoe hij zich blijkbaar die vernieuwing van het vak voorstelt, dan is het duidelijk dat hier tenslotte van de geschiedenis evenmin iets overblijft. Hij is verrukt dat tal van theoretische stellingen ineens fungeren als "spontaan aangegrepen hulpmiddelen om het historische proces verstaanbaar te maken". Van die fundamentele theoretische concepten is de waarde van het werk mede afhankelijk, horen we verder. Wie dit echter systeemdwang noemt, heeft ongelijk. Met andere woorden: ik formuleer een theoretische conceptie-sec. Ik pas deze dan spontaan toe op de historische werkelijkheid. Ik ben aangenaam verrast, dat ik iets zie wat aan mijn conceptie beantwoordt. Ik bestrijd dat dit systeemdwang heet.

Daarbij is de recensent uitermate humaan: hij vindt dat het misschien toch te eenvoudig is om "de drenkelingen in de zwarte zee der onzekerheid uiteindelijk alleen communisme en katholicisme voor te houden als de twee vastheid biedende eilanden waarop de sythese van ratio en irratio beleefd wordt". Heel plezierig! Het moet tenslotte ook aantrekkelijk blijven voor vogels van andere pluimage.

Vermeulen smult van vondsten als de "kwantitatieve groei, die in een kwalitatief anders worden omslaat" of "de wet van de remmende voorsprong" of "de dialectiek tussen het reflex bewuste en het spontaan onbewuste". Imponerende kreten allemaal, en we zouden nog even zo kunnen doorgaan; wat te zeggen bijv. van de "dialectiek tussen het vervreemdings- en het herinneringseffect" of van de "gelijktijdige ongelijktijdigheden" (een belangrijk wetje...?) En dat is dan de manier waarop geschiedenis weer teruggebracht moet worden naar het grote publiek.

Wanneer het van toverformules moet komen, dan is het niet moeilijk om te voorspellen, dat niet de historici, maar de kwakzalvers Kleio's apotheek zullen bestormen om met veel poeha de drankjes uit te delen. Het zou alleen maar te betreuren zijn wanneer er van een figuur als Romein in de eerste plaats dit holle hocus-pocus in naam van de magister zou voortleven.

WELKE ESSENTIALIA VAN WELK VAK ?

Een reactie op de publikaties van Drs. A. H. van den Berg.

De recente pennevruchten van mijn opponent zijn bij mij binnengekomen in een andere volgorde dan bij de lezers van Kleio. Eerst kreeg ik "Het gebruik van deze doelstellingen ..." (1), dat nu in Kleio VIII 7 is opgenomen. Daarna "Geschiedenis in de brugklas", Kleio-Didactica 6, dat ik dus (2) nummer. Op deze beide stukken reageerde ik, zonder Van den Berg te noemen, met mijn "Vooravond krachtproef" in Kleio VIII 4. Van den Berg trok de schoen onmiddellijk aan, al begreep hij misschien maar half hoe goed hij paste: "Exemplarisch"

(3) verscheen ook nog in Kleio VIII 4. Als laatste kwam voor mij het in Kleio VIII 5 verschenen stuk "Waarden en doelen" (4). Mijn bezorgdheid over de (in 1 en 2) herhaaldelijk beleden bereidheid de chronologie in het geschiedenisonderwijs op te offeren, is nu door de publikatie van (4) tot verontrusting geworden. Wij praten blijkbaar over totaal verschillende vakken. Van den Berg heeft verheugd geconstateerd (2, p. 6) dat er op het doelstellingenonderzoek een onderzoek naar de essentialia van het vak moet volgen. Ik kan die vreugd niet delen omdat het na de verschijning van (4) zonneklaar geworden is dat hij het vak een volstrekt andere draai heeft gegeven, onder meer door een aantal zaken die ik essentieel acht, als een weggooiverpakking te behandelen. Een gesprek tussen hem en mij is daardoor bijna zinloos geworden.

Laat er geen misverstand zijn over de ernst van mijn beschuldiging: Van den Berg is hard op weg geschiedenis ondergeschikt te maken aan andere disciplines en andere overwegingen. Zijn "jargon" verradt welk van de twee hij belangrijker vindt: die andere zaken waaraan hij zijn taaltje ontleent, of de geschiedenis, waaraan een dergelijk taalgebruik vreemd is. Hij meent mij te moeten vragen vanuit welke vooronderstellingen ik mijn vak bedrijf, maar waarlijk: hij heeft mij nu onthuld vanuit welke onderstellingen hij dat vak niet meer bedrijft, waarom hij gemeend heeft het te moeten vervangen door een ander, een vak waar geen rooster van rept, een soort pedagogische etiek in een maatschappijleerjasje. Hij heeft mij onduidelijkheid verweten, maar hij is zelf met al zijn dikke woorden zo onduidelijk gebleven dat ik slechts deze wijze van debatteren met hem nog zinvol vind.

Toen ik Van den Berg voor 't eerst waarschuwde, voelde ik mij gerugsteund door Van der Meulen's artikelen, waaruit immers bleek dat men in Duitsland was teruggekomen van veel geëxperimenteer in een soortgelijke, ietwat Van den Bergiaanse richting. Ik haalde me weer voor de geest hoe in een G.W.U.-artikel van 1958 (Ursula Gehrecke, *Die Exemplarische Theorie im Geschichtsunterricht*, G.W.U. okt. 1958, p. 617) was gewaarschuwd tegen de vakontrouw van een handvol experimentators, die met de chronologie ook de geschiedenis zelf opofferden aan hun sociaalpedagogische, etische en politico-logische ideeën van het ogenblik. Al onderschreef ik de conclusies van dit artikel niet geheel, de passages over deze experimenten waren me uit het hart gegrepen. Eén van de conclusies die de schrijfster trok, was dat men zich in Duitsland niet genoeg had bezonnen over de doelstellingen van het vak. Nu heeft er in onze doelstellingencommissie een grote eensgezindheid geheerst, ook tussen Van der Meulen, Van den Berg en ondergetekende. Niettemin: Van den Bergs niet in het eindrapport geïntegreerde bijdrage (1) bleef een uitdaging aan het adres van een passage van mijn hand, die in het rapport tot een minimale omvang is teruggebracht, maar die in ieder geval ten doel had te waarschuwen tegen geschiedfilosofische en ideologische eenzijdigheden, tegen geschieds-met-bijbedoelingen, tegen vakontrouw of beunhazerij tout-court.

Toen ik mijn eerste waarschuwing formuleerde, wist ik nog niet hoe sterk Van den Bergs plannen verwant waren aan die Duitse experimenten, maar een

zekere verwantschap zag ik toen reeds. Het heeft, geloof ik, geen indruk op hem gemaakt dat ik, gezien de door Van der Meulen geconstateerde afloop van die strevingen in Duitsland, het geschiedenisonderwijs in ons land soortgelijke dwalingen graag wilde besparen. Ik meen zelfs aan één van de vragen die hij in (3) stelde te kunnen bewijzen dat hij een flink stuk van de strekking van mijn betoog heeft misverstaan. Als ik het gewoon stom vind dat iemand hier dezelfde wegen op wil, die men elders al weer heeft verlaten, dan heeft dat weinig te maken met de vraag of ik sachgerecht dan wel phasengemäsz wil denken. Van den Berg heeft vooral in (1) diverse voorstellen gedaan voor het doen van onderzoekingen, die ook ik broodnodig acht. Hij spreekt echter meer over experimenten, en dat vind ik minder juist. Ik zou de leerlingen niet meer dan strikt nodig is willen betrekken in het onderzoek naar die kwesties waarvan de uitkomst nog twijfelachtig is. Het is echter duidelijk dat Van den Berg mijn twijfels niet deelt. Hebben zulke onderzoekingen wel zin voor iemand die zo zeker is van zijn zaak dat hij de contouren al voor zich ziet van het "volstrekt nieuw geschiedenisonderwijs" (4) dat hij zegt te willen opbouwen? Zeker is dat ik niet hoef mee te onderzoeken als reeds bij voorbaat vaststaat dat het geschiedenisonderwijs dat mij vertrouwd en dierbaar is, zal hebben te verdwijnen. Mijn grootste bezwaar tegen (4) is wel dat het stuk, met tal van "hierdoor's" en "dussen", een gesloten geheel, een systeem van gedachtengangen pretendeert te zijn. Maar is het stuk wel zo logisch, zo historisch als het zich voordoet? En had ik gelijk met mijn bezorgdheid?

Van den Berg is zó geïmponeerd door de dynamiek van onze tijd, dat hij er alle opvoedkundig houvast door losgeslagen acht. Onze cultuur kan de opgroeiende mens geen houvast meer bieden. De leerstof nog minder. Slechts door een achterdeurtje mag de individuele leraar als een "Deus ex machina" in deze baaierd van onzekerheden laten zien dat hij nog iets te bieden heeft à prendre ou à laisser. Door deze gedachtengang heen speelt Van den Berg zijn spel met de woorden "hele geschiedenis" en "eindtijd". Zo ergens, dan is zijn betoog hier zowel onlogisch als onhistorisch. Wil hij ons werkelijk doen geloven dat die twee onafscheidelijk bijeenhoren? Wil hij echt beweren dat ze, als begrippenpaar, in de wereld zijn gekomen door "de wetenschappelijke benadering"? Eindtijd is een heel oud begrip. Het hoort thuis in de theologie. We kunnen er in geloven, maar wie het, als was die eindtijd reeds een feit, de geschiedenis binnensmokkelt, die doet geloof en wetenschap beide onrecht. Dat weet de historicus in het post-evolutionistisch tijdvak. Dit wil echter nog niet zeggen dat nu ook het begrip "hele geschiedenis" verbannen zou moeten worden uit wetenschap en school. Of men die hele geschiedenis nu ook doceert is m. i. vooral een praktische vraag. Met theorie heeft ze weinig of niets te maken, en zeker de naar voren gebrachte theorie raakt de "hele geschiedenis" niet. Uit Van den Bergs Spielerei met die niet-bijeenhorende begrippen ontstaat dan bij hem ineens een "denk-categorie", waarop hij zijn "geheel nieuw" geschiedenisonderwijs wil opbouwen. En via imponerende slogans als longitudinale leerstofplanning en curriculum-research belanden wij dan, langs strikt logische weg, weer met de nodige "doordat's" geplaveid, bij de climax van het stuk,

bij de "elementen, sleutelbegrippen", of, mooier nog, "concepts". En passant zijn dan nog gauw even ruimte en tijd uit ons vak weggegoocheld. Ik gebruik het woord goochelen, omdat ik de dialectische trucjes die me voorgeschoteld zijn, allerm minst helder vind. Maar het resultaat is in ieder geval duidelijk.

Als 't eigen cultuurpatroon en de traditionele leerstof pedagogisch irrelevant geworden zijn, kunnen we ruimte en tijd immers ook wel missen. Zijn ze misschien historisch relevant? Dat doet er niet toe. Alles is overal tijdelijk. Geschiedenis is een vak over vallen en opstaan. Het doet er niet toe waar iemand viel en wanneer, als de leerling maar leert, vallen en opstaan. Als de leerling maar leert, voor nu en morgen, dat waar hij nu aan toe is, waar hij rijp voor is. De stof, de ruimte en de tijd doen niet ter zake; we hebben zó immers de concepts overgehouden: de essentialia voor Van den Berg, wil ik aannemen. Toch zou ik wel eens willen weten hoe zo'n concept er uit ziet. Noem me er tenminste eens één, opdat we weten waar we eigenlijk over praten. Dat zou ik hem toch aan het eind van zijn stuk (4) willen toeroepen. Maar nee, op die logische, voor de hand liggende vraag krijg ik hoegenaamd geen antwoord. Weet hij het zelf al wel goed? Kan het antwoord pas gegeven worden na het essentialia-onderzoek? Toch wel gek, dat je zó gevangen kunt zitten in abstracte theorieën, dat je niet op het idee komt blijkbaar, dat voor de gewone historieschoolmeester de waarde van zo'n opstel staat en valt met het antwoord op de vraag wat je eigenlijk aan het eind van die hele beschouwing nog in de hand hebt.

En toch, Geschiedenis in de brugklas (2) onthult nog iets. En wel op pag. 23. Karel de Grote en Lodewijk XIV zijn mensen "die je al wel kent". Dat is leuk. Die kinderen kennen hun geschiedenis al als ze bij Van den Berg komen. Goed, als ze de geschiedenis al kennen, dan kunnen we dus wel eens wat anders gaan doen met die oude strosnijders: "Het individu in de groep". Dat is een mooi probleem voor de jongkies van de brugklas. Daar zijn ze ook wel echt aan toe, dat kun je zonder onderzoek wel ruiken. En ik mag hangen als dit geen "concept" moet heten. De Duitse historiefrikken moesten na de Hitler-tijd hun hele onderwijs ineens gaan richten op loodzware kreten als schuld, oorzaak en lot, op de verhouding politiek-moraal, op algemene begrippen als staatsman en soldaat, gehoorzaamheid en verantwoordelijkheid, ook dit losge-maakt uit de historische context en parallellen trekkend over eeuwen, die er op zich zelf niet meer toe deden. Gehrecke vreesde dat het tot oppervlakkig ge-praat zou leiden. Ik ben op zijn minst bang dat de lieverdjes van Van den Berg de negende en de zeventiende eeuw danig door elkaar zullen gooien. Ze zullen geen van beide eerlijk tot hun recht kunnen komen. Aan geschiedenis komen die kinders misschien wel nooit toe, maar ze zullen weten wat een concept is. Laat intussen niemand me wijsmaken dat dit nu bij uitstek de problemen zijn die passen bij de leeftijd van het brugklaskind. Laat niemand me wijsmaken dat we voor ons onderwijs aan leerlingen op die leeftijd vooral zouden moeten zoeken naar "concepts" van deze aard.

Van den Berg zit blijkbaar al midden in het "geheel nieuw geschiedenisonder-wijs", terwijl het essentialia-onderzoek nog zal moeten uitwijzen of het

historisch begrip van 12-jarigen tegen zijn werkwijzen bestand is. Natuurlijk mag men met de nodige behoedzaamheid bij gevorderde leerlingen weleens parallellen trekken, waarvoor forse stappen door de tijd nodig zijn. Wij weten nog niet precies hoe behoedzaam en hoe gevorderd. Toch hebben naar ik aanneem veel collega's bij gelegenheid - bij de correctie bijvoorbeeld - wel kunnen constateren, dat grote behoedzaamheid en redelijke vorderingen nodig zijn, omdat het tijdsbesef van zeer jonge kinderen tegen dit soort grapjes niet bestand is. Als ik essentialia mocht laten onderzoeken, dan zou daar zeker ook bij horen een onderzoek naar de ontwikkeling van het tijdsbesef bij kinderen. Een aanvullend onderzoek naast wat op dit gebied reeds gedaan is. Ik moet echter aannemen dat Van den Berg, die zo met eeuwen stoeit en zulke theorieën opbouwt, aan deze onderzoeken geen behoefte heeft. Ik ga hem dus ook niet assisteren bij het onderzoek naar de vraag op welke leeftijd men wel zinvol kan gaan praten over de "concepts", die naar mijn overtuiging zo'n gewichtige plaats niet behoeven te krijgen. Ach, we praten immers niet over hetzelfde vak.

D.J. Roorda

POLEMICA

W. A. Kattenberg

Reeds geruime tijd volg ik met belangstelling de discussie in *Kleio* aangaande het "vak" Maatschappijleer. Daar ik als leraar geschiedenis verbonden ben aan een kweekschool en dit "vak" tevens doceer, ligt voor mij de problematiek enigszins anders, maar in wezen komt het op hetzelfde neer. De vraag n.l. of dit vak bestaansrecht heeft op de school in het algemeen. Wie moet het geven? Ook in de kringen van de kweekschool leven deze vragen (1).

Gaarne zou ik een steentje willen bijdragen aan de discussie, daar ik als lesgever, en met mij velen, zeer bij deze zaak betrokken ben.

Ik wilde dit doen "vanuit de situatie" (Drs. Langeveld) en in een zo concreet mogelijke vorm. Deze vorm meen ik gevonden te hebben in de beantwoording van een aantal vragen over deze materie, die mij dezer dagen werden toegezonden door een student in de pedagogiek (dhr. Kaaks te Groningen), die een scriptie maakt met deze problematiek als onderwerp.

(1) Drs. Th. Hadderingh: *De Cuma* tussen verschoolsing en vervaging.

De Chr. Kweekschool 41 jrg. No. 4 april '66.

Lijst vragen voor de docent maatschappijleer.

- 1 Welk leerboek gebruikt u voor systematische informatie?
- 2 Welke actuele onderwerpen hebt u behandeld of gaat u behandelen?
- 3 Op welke wijze deed u dat? Wat waren uw hulpmiddelen?
- 4 Hoe oordelen de leerlingen over het gebruikte leerboek? Hoe motiveren zij hun oordeel?
- 5 Hoe oordelen de leerlingen over de keuze van de actuele onderwerpen en over de wijze waarop deze onderwerpen te berde zijn gebracht?
- 6 Hoe oordeelt u over de introductie van maatschappijleer op uw school?
- 7 Hoe oordelen de collega's van u over maatschappijleer?
- 8 Wat beoogt u bij de leerlingen met deze materie te bereiken?

- 9 Vindt u de plaats van dit nieuwe "vak" op uw school gewettigd?
- 10 Hoe is de samenwerking met de andere docenten in verband met maatschappijleer?
- 11 Wilt u in verband hiermede iets vertellen over de schoolorganisatie?
- 12 Hebben de leerlingen een eigen inbreng in dit nieuwe vak?
- 13 Hebben u en uw collega's ook enige gedachten over sociale opvoeding, welke in de praktijk van het werk min of meer uitvoerbaar zijn?
- 14 Heeft u een werkplan voor het lopende jaar?
- 15 Ziet u voor de toekomst een bepaalde ontwikkeling in het onderwijs van maatschappijleer?

Antwoorden:

- 1 W. Banning - Moderne Maatschappijproblemen deel 1 en 2.
Er wordt bij de behandeling der onderwerpen naar enkele hoofdstukken verwezen en zonodig klassikaal behandeld.
- 2 Verstedelijking.
Jeugdvragestuk.
Democratie.
- 3 a. Enkele inleidende leesstukken waarin het probleem, liefst polemisch, aan de orde wordt gesteld. Achteraf kan ter controle in de vorm van een proefwerkje ook een aantal leesstukken ter vergelijking opgegeven worden. Het gaat om het kritisch inzicht.
b. Bespreking van een literatuurlijst, die daarna van commentaar voorzien wordt verstrekt. Er moet een ruime keuzemogelijkheid zijn. Daar elk onderwerp vanuit verschillende vakdisciplines benaderd kan worden - theologisch, filosofisch, historisch, sociologisch - is de opbouw van goede documentatie noodzakelijk (hierbij moge verwezen worden naar de literatuurdocumentatie K. C. M. L. van de Bond van Kath. Kweekscholen).
c. De leerlingen worden nu zo snel mogelijk, na gelezen literatuur, zelf bij de lessen ingeschakeld. Na elke inleiding een klasgesprek.
d. Inschakelen van een deskundige. Liefst iemand uit de praktijk. Dit werkt concretiserend.
e. Concretisering door middel van excursies.
- 4 Ze zijn over het algemeen positief wat betreft de aktualiteit van de gekozen problemen, die ook in dag- en weekbladen (op school zoveel mogelijk aanwezig) kan worden gevolgd. Een verzameling van allerlei art. wordt aangelegd. Zo nu en dan wordt de klas aan het lezen gezet. Een bepaald artikel er uit gelicht en ter discussie gesteld. Meestal is op deze wijze een duidelijke stellingname en betrokkenheid op de zaak het resultaat.
- 5 Over het algemeen niet negatief (er wordt ook steeds naar hun mening gevraagd). Toch zijn ze vaak moeilijk op gang te brengen. De zaak moet bewust gemaakt worden.
- 6 De orientatie op de huidige maatschappij lijkt me zeer gewenst.
- 7 Ik ben bang dat velen, voorzichtig uitgedrukt, het vaak niet naar waarde schatten.

- 8 Ik tracht te komen tot een zo objectief mogelijke (en zoals reeds aangegeven wetenschappelijk mogelijke) bestudering van de problemen om te kunnen komen tot een kritisch-positieve benadering ervan door mijzelf en de leerlingen. De leerlingen moeten daarbij losgeweekt van hun eigen achtergrond m. a. w. die worden zij zich soms op ook wel pijnlijke wijze bewust. Persoonlijk tracht ik hierbij geen levensbeschouwelijk of politiek element in te voegen (indoctrinatie-Drs. Wijne). Daarin dient de leerling geheel vrij te zijn. Komt dit ter sprake, dan geeft de leraar al dan niet slechts zijn mening. Ik dacht dat eigen houding en persoonlijkheid bij deze materie zeer sterk meespelen. De leraar dient echter zoveel mogelijk op de achtergrond te blijven.
- 9 Ik wil het ook geen "vak" noemen. Daaraan bestaat geen behoefte. Het examen eventueel kan aan de hand van werkstuk en literatuurlijst een gesprek op niveau zijn, waarbij maatschappijproblemen aan de orde komen. Het heeft voor mij ook een "brugfunctie" (Drs. Langeveld) door middel van "integratie" (Drs. Wijne). Toch vragen de problemen om een eigen systematische benadering. De kennis van velerlei vakdisciplines - zoals geschiedenis - is daarbij zeker nodig.
- 10 De boven reeds genoemde "integratie" is hard nodig. Suggestie zou kunnen zijn het samenstellen van een vademecum, waar iedere vakkracht het zijne kan bijdragen. Zonodig kan daar later gebruik van worden gemaakt.
- 11 Natuurlijk liggen hier roostertechnische moeilijkheden. Het combineren zo nu en dan van enkele klassen, waar meer dan een leraar bij aanwezig is, kan stimuleren. Dit is ook evident bij het houden van een lezing. Ook zal van te voren rekening gehouden kunnen worden met excursies.
- 12 Dit is een belangrijke vraag. Want het gaat om de leerling. Die moet een kans krijgen zich zoveel mogelijk te uiten. Daarom discussie. Lezen en weergeven van literatuur. Werkstuk (geen overschrijverij).
- 13 Belangrijk is gesprek (1). Vooral de jongeren met de ouderen. Dit vereist de nodige openheid. Dat kan ook bij deze lessen met een ander didactisch milieu ontstaan.
- 14 Zoals onder antwoord 3 aangegeven. Leesstukken, krantenartikelen, literatuur, film enz. Uitnodigen van sprekers. Plannen van excursies.
- 15 In onze verstedelijkende (zich verdichtende), collectiviserende maatschappij is dit "vak" (welke naam eraan gegeven wordt en hoe gegeven b. v. als verlengstuk van de geschiedenisles (Drs. Wijne) doet er niet toe) onontbeerlijk geworden. Dit "vak" moet uitgroeien (en elke school moet uitmaken wat de beste man ervoor is (Drs. Hadderingh) tot een systematische maatschappijverkenning, zo objectief mogelijk. Waarbij het erom gaat dat zowel leraar als leerling komen tot een zo kritisch-positief mogelijke instelling (in tegenstelling tot romantisch-negatief) t. o. v. onze zeer genuanceerde politieke, religieuze, economische en sociale samenlevingsvorm.

(1) N. Beets - Provocerend gedrag van jongeren. Dux. jan. nummer 1966 Utrecht.

De schrijver van de "Reactie" op mijn artikel over "School en Archief" doet het voorkomen alsof ik hem maar slecht heb begrepen, en alsof wij het nog niet zo oneens zijn. Ik verbeeld mij dat ik hem, zeker in die rede over "Geschiedenis als stuwmeer", wel degelijk begrijp. Dat wij het overigens vaak eens zijn, ontslaat ons niet van de plicht de lezers van Kleio zo duidelijk mogelijk te maken waar dit ons meningsverschil op neerkomt.

In zijn rede, zegt De Vries, ging het niet over de methodiek en de didaktiek, maar over de waarde van de historische vorming. Alleen bij wijze van inleiding had hij er op gewezen "dat het geschiedenisonderwijs geen kwestie is van objectivering van het verleden, maar van participatie en dat hét middel, om deze participatie te bewerkstelligen, het verhaal is". Ik vind dit niet alleen nogal een eenzijdig uitgangspunt, maar het is bovendien een uitgangspunt dat verderop in de rede tot consequenties leidt. En die consequenties zijn wel degelijk óók van methodische en didaktische aard. Ze zijn door mij in mijn artikel aangewezen: het verhaal is hét middel, en dus is aan bronnen ruiken voor leerlingen bijzaak. Het verbaast mij dat de Heer De Vries nu met behulp van zijn "Friese Vrijheid" wil bewijzen dat zijn waardering voor thematische benadering aan de hand van bronnen toch wel groot is. Van tweeën één: óf hij was in zijn rede op zijn zachtst gezegd onduidelijk, óf hij is niet consequent, als hij tóch aan wat hij op de ene plaats bijzaak noemt, elders zó veel aandacht besteedt dat het een wezenlijk onderdeel van zijn werkwijze wordt.

Hoewel de "Reactie" hier dus eerder verwarrend dan verhelderend heeft gewerkt, is het slot mij bepaald weer duidelijk: er is nu eenmaal een groot verschil tussen "vooralsnog" en "altijd". En de herhaling van de oude zin over het "universiteitje spelen", voor mij niet meer dan een slogan in deze vorm, geeft wel aan dat ons meningsverschil nog steeds even groot is.

Laat ik, nu de "Reactie" mij niet overtuigd heeft, van mijn kant eens proberen een compromis te vinden. Laat in de onderbouw van het V.W.O. de participatie met het verhaal als hét middel, nog een sterk accent krijgen. Mij best. Om der wille van een goede overgang van het basisonderwijs naar het V.W.O. zal dat zelfs wel noodzakelijk zijn. Maar laat ons ook niet te laat beginnen op verantwoorde wijze te doen wat nodig is voor een goede overgang van V. - naar W.O. Dat heb ik bedoeld toen ik "speels" het universiteitje spelen, waar De Vries ook in de tweede ronde slechts denigrerend over spreekt, ernstig nam. Als ik het niet kan, misschien kunnen dan Hiëronymus van Alphen en Huizinga hem overtuigen van mijn gelijk.

Roorda.

FRIES EDUCATIEF ARCHIEFPLAN

S. J. Fockema Andreae

Naar aanleiding van het artikel van de heer Roorda in het maartnummer mag wellicht een vader, tevens archivaris, vertellen hoe men het in Friesland aanpakt.

We hebben hier het tijdvak 1795-1813 uitgekozen, omdat: 1e voor deze tijd de moeilijkheden van handschrift en taal het geringst zijn, 2e persoonlijke benadering nog mogelijk is - er leven hier b.v. nog kinderen van de man die in de Franse tijd maire van dit dorp is geweest, en 3e omdat die tijd historisch belangrijk is.

De Fryske Akademy heeft hiertoe een commissie ingesteld, waarvan Drs Bakker te Ijsbrechtum secretaris is. Er is een lijst opgesteld van personen die tijdens deze periode in Friesland belangrijk zijn geweest, er is een index gemaakt van de publicaties uit die tijd en de inventarissen der bestuursarchieven van die tijd zijn of worden gepubliceerd.

Hiertoe wil de Provinciale Bibliotheek meewerken en ook het Fries Museum, dat in de persoon van den heer Kingmans een educatieve ambtenaar heeft. Medewerking van die zijde is belangrijk waar het betreft portretten, woningen en dienstgebouwen en voorwerpen.

De schrijver is tot deze gedachte gebracht door het boek dat bij het honderdjarige bestaan van het Kanton Aargau in Zwitserland is uitgegeven en dat juist door zijn systematische bewerking een nuttig hulpmiddel is. Hij heeft reeds aanvankelijk de fout gemaakt, te menen dat dit snel verwerkelijkt zou kunnen worden, maar hij heeft alras begrepen, dat hiervoor tijd nodig is. Tot slot: toen hij aan een journalist hiervan vertelde zeide deze: "o, dan interesseert u zich zeker voor Napoleon". Deze moet voor de historicus belangwekkend zijn door zijn uitspraak: "ik aanvaard het hele verleden van Frankrijk, van Clovis tot het Comité du Salut Public". Laten wij trachten nog iets verder te gaan.

T H E M A T A

BESPREKING: J. Roelink - DE MODERNE DEVOTIE - Kampen z.j. (1966)
J.H. Kok N.V. - 32 pag.

In de serie "Dichterbij" van Kok-Kampen -- boekjes bestemd voor het eind-examen -- verscheen als tweede deeltje "De Moderne Devotie". Het door de schrijver J. Roelink aan de orde gestelde onderwerp is zeker een behandeling in een serie als "Dichterbij" waard; de vraag is echter -- mede gelet op het feit, dat de Moderne Devotie in de meeste leerboeken met enkele regels wordt afgedaan en dan nog veelal slechts in de eerste klas -- of het onderwerp de leerling, die zich op het examen voorbereidt, zal aanspreken. In verband met de gewenste kennis van het Latijn constateert de schrijver zelf reeds dat het onderwerp zich mogelijk het best leent voor het gymnasium en daar is het zeker op zijn plaats: echter ook de betere, bv. een in kerkgeschiedenis geïnteresseerde

H. B. S. -er zal een dergelijk onderwerp sieren. Voor laatstgenoemde heeft Roelink een lijstje met vertalingen van Latijnse woorden en citaten opgenomen (een kleine onnauwkeurigheid hierin: het op pag. 11 voorkomende "vitae" is in deze lijst opgenomen, maar niet het reeds op pag. 9 genoemde enkelvoud "vita").

De opzet van het boekje vereist een nadere beschouwing. Op pagina 6 verkondigt de schrijver: "Zelfstandig leren studeren betekent zichzelf zo veel mogelijk te leren helpen". Hiervan uitgaande is de schrijver gekomen tot een thematische behandeling van de Moderne Devotie; een doorlopend verhaal van ontstaan en ondergang van deze beweging geeft hij niet. De leerling moet zichzelf via in het begin van het boekje vermelde aanwijzingen (er wordt verwezen naar encyclopedieën, handboeken en -- alleen voor twijfelgevallen -- monografieën) de basiskennis over het hoe en wat van de Moderne Devotie en van de voornaamste vertegenwoordigers ervan eigen maken, en kan dan vervolgens in voornoemd boekje terecht voor enkele kernproblemen. Juist door deze opzet is het verschijnen van "De Moderne Devotie" in het huidige experimenteers stadium bijzonder prettig; de vraag is echter of deze opzet tenslotte de meest bevredigende zal zijn. Het probleem blijft immers steeds, hoe men aan goede, voor leerlingen leesbare en eenvoudig te bemachtigen boeken komt. De mogelijkheden voor zelfstudie zijn meestal vrij beperkt. De gedachten van recensenten dezes gaan dan ook meer uit naar een verhaal, dat vanwege de beperking in omvang bij lange na niet uitputtend de stof behandelt, maar dat door juistgekozen teksten (welke bij Roelink ontbreken; hoe fraai had hij niet het wezen van de Moderne Devotie aan kunnen geven met enige citaten uit de "Imitatio Christi"!) en opdrachten met nauwkeurige literatuuraanwijzingen - i. p. v. uitvoerige opsommingen van eventueel te raadplegen literatuur - de mogelijkheid biedt om door de leerling uitgediept te worden.

Over de inhoud is weinig op te merken. Dankzij voornoemde opzet is de schrijver erin geslaagd te voorkomen dat zijn boekje een uittreksel van het bekende werk van Post werd, hoewel hij begrijpelijkerwijs herhaaldelijk op deze teruggrijpt. De door Roelink behandelde kernproblemen zijn goed gekozen, zoals bv. "Moderne Devotie en de wetenschap", "Moderne Devotie en Reformatie" en "De betekenis van de Moderne Devotie". Het ontbreken van teksten werd reeds betreurd; goede illustraties zijn helaas ook niet aanwezig.

Een welkome bijdrage tot de voor de leerlingen toegankelijke literatuur vormen een drietal artikelen in het eerste nummer van de eerste jaargang van "Spiegel Historiael", uitgekomen na het verschijnen van Roelinks boekje. In voornoemd nummer van oktober 1966 treft men een aardig geïllustreerd artikel over de Moderne Devotie aan van W. Jappe Alberts (pag. 28-36), met o. m. een overigens niet geheel volledig kaartje van het verspreidingsgebied van de Moderne Devotie. In hetzelfde nummer wijst A. C. F. Koch op pag. 37 op de juistere schrijfwijze Geert Grote i. p. v. Groote en schrijft B. Berkenvelder-Helfferich over enige vondsten van aan de Moderne Devotie herinnerende resten van gebouwen in Deventer (pag. 38-41).

Resumerend kunnen we opmerken, dat Roelink op een originele, maar volgens

de recensenten in de praktijk weinig bevredigende wijze getracht heeft de leerlingen kennis te laten maken met de Moderne Devotie en zo een boekje geleverd heeft, dat in combinatie met bovengenoemde artikelen in "Spiegel Historiae" en met delen uit R. R. Post - "De Moderne Devotie" (Patria-reeks) zijn nut heeft voor de bestudering van de Moderne Devotie als speciaal onderwerp voor het eindexamen geschiedenis.

C. G. van der Kooij - Haren Gn.
D. de Vries - Bennekom.

KLEIO DIDACTICA 4, Dr. P. Fontaine,

Een methode van zelfwerkzaamheid voor de lagere klassen in het vmo.

Fontaine is de verdienstelijke man van de Pietersbergconferenties, en voor mij de man van wiens leerboek ik in '64 een ongunstige recensie in Kleio heb geschreven. Dit didaktische opstel van hem vind ik echter leerzaam. Het betreft dan vooral het lezen, verklaren en excerpere van teksten door de leerlingen en zelfs het voordragen ervan. Dat lijkt mij erg nuttig (ik ben zelfs zo antiek dat ik de kinderen wel mooie teksten uit het hoofd wil laten leren) en ik neem aan de meeste collega's ook, in weerwil van het veel gehoorde argument dat zulke dingen meer tot het "vak" Nederlands zouden behoren.

Ook het vragen maken door de leerlingen is een goed ding. De grote drempel is natuurlijk die van de gewone tekstvraagjes naar de rubriceer- en feed back-vragen. De echte oefen-problemen, die niet naar de bekende weg vragen en die de geschiedenis pas haar aktuele betekenis en nut geven, vragen een methodiek waarvan in dit opstel nog helemaal niet wordt gerept.

Ik geloof dan ook dat er nog een heel grote ruimte moet blijven voor het eigenlijke lesgeven, dat uiteraard meer inhoudt dan de bekende dramatische verhalen en ook meer dan de algemene beschouwingen waarin ik zelf tot voor kort zoveel tijd en energie heb gestoken. Het systeem van Fontaine heeft in elk geval het voordeel dat het geen ruimte meer laat voor het grootste euvel in de - horribile dictu - praatvakken, te weten de irrelevante uitwijdingen en zogenaamde persoonlijke praatjes.

Kritiek heb ik ook wel. Ten eerste natuurlijk, dat er in deze methode geen sprake is van het leren denken en oordelen over samenleving en staat. Er moet wel veel worden gelezen, maar wat? en hoe? En hoe geïntegreerd?

Maar ook heb ik iets tegen de stringente onderscheiding van kern- en leerstof. Dat draait er altijd weer op uit, dat je een paar summiere, bloedarme kreten moet "kennen". Van kunnen is geen sprake. Ik vind dat de kinderen al doende moeten leren, zich functioneel te herinneren. Dat is heel moeilijk in een didaktisch systeem vast te leggen, maar het heeft veel te maken met het rubriceervermogen, zowel ontledend als generaliserend.

Mijn grootste, want pedagogische bezwaar geldt het keurslijf waarin de kinderen willens en wetens worden gestopt. Dit en dit moet je kennen om een zes te krijgen, "fouten" worden niet getolereerd, werkstukken zijn een voortdurende plicht, allemaal op naar de tien! Met zoveel woorden wordt gezegd dat de

leerlingen de gevangenen van dit systeem zijn (p. 14). Van gevangenen moet ik niets hebben. De pedanterie die spreekt uit het stuk over cijfersgeven heeft iets pathologisch. De toon van het hele opstel is trouwens tamelijk vegetarisch (al weet ik ook wel dat je vegetarisme in soorten hebt).

Bijzonder goed is het inhalen van onvoldoende geleerde stof, wat ik zelf 8 jaar heb laten doen op het voormalige Amersfoorts Lyceum. Maar daar hoort wel het een en ander bij, n.l. keuze-uren voor de leerlingen, inhaaluren waarin docenten kinderen bij zich roepen, bevordering of zittenblijven per vak. De klas waar de leerling administratief in zit wordt dan ook administratief bepaald. En het vele gezeur op rapportenvergaderingen, voortkomend uit ons slechte geweten als we iemand alles over laten doen (we willen ze zoveel mogelijk bewaren voor een ramp die we zelf gecreëerd hebben) en verder uit allerlei amateuristische en pseudo-demiurgische persoonlijkheids-oordelen, houdt dan meteen grotendeels op.

Goes, 31 juni 1967.

K. F. Bouman.

CONFERENTIES EN CONGRESSEN

Reserveren: 6 en 7 oktober voor de didactiek-conferentie op de Pietersberg te Oosterbeek. Deze conferentie is gewijd aan het gebruik van het rapport van de doelstellingen-commissie van de V. G. N. Zie Kleio no. 6 jrg. 8 juli-aug. nummer.

Werkgemeenschap voor Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs W. V. O. -
Nederlandse Sectie van de World Education Fellowship - W. E. F.
Bureau: Postbus 13 - Purmerend. Tel. 02990 - 3746.

Conferentie "Samenwerking en conflict" 16, 17 en 18 november 1967
Evert Kupersoord - Amersfoort.

De behoefte aan vergaande internationale samenwerking wordt door ieder bijna dagelijks gevoeld. Desondanks blijkt deze in de praktijk nauwelijks te verwezenlijken. Ook binnen de beslotenheid van kleinere gemeenschappen bestaan tal van gecompliceerde conflicten die slechts door gezamenlijk overleg van alle betrokken partijen op zinvolle manier tot een oplossing kunnen worden gebracht. Dit zoeken van rationele oplossingen wordt nog veel te weinig gezien als een object van training en onderwijs. De school is bij uitstek de organisatie waarin deze training een rol kan spelen. Het is daarom dat de Werkgemeenschap voor Vernieuwing van Opvoeding en Onderwijs op 16, 17 en 18 november een conferentie onder leiding van Prof. Dr. L. van Gelder organiseert, vooral voor leraren bij het voortgezet onderwijs. In deze conferentie richt de W. V. O. zich tot inspectie, directies van scholen en docenten, die op enigerlei wijze het thema "samenwerking en conflict" in hun werk kunnen incorporeren. Zij zullen tijdens de conferentie op twee manieren met de problematiek in aanraking komen:

- door middel van lezingen;
- door middel van activiteiten waarin de deelnemers zelf meedoen.

De lezingen

Door Drs. C.E. Vervoort, socioloog, zal op vrijdagmorgen worden gesproken over "Welke mogelijkheden voor samenwerking en welke kansen op conflict liggen er verankerd in de school als sociaal systeem en in de verhouding tussen school en samenleving? Hoe kunnen eventuele spanningen worden opgevangen?"

Door Drs. A.H. Bos, wetenschappelijk medewerker aan het Nederlands Pedagogisch Instituut voor het Bedrijfsleven, wordt op vrijdagmiddag een inleiding gehouden onder de titel "Kunnen conflicten in de school constructief gehanteerd worden?"

In deze twee lezingen zal het thema belicht worden vanuit de verhouding school - maatschappij en vanuit de verhoudingen die binnen de school zelf bestaan.

Duidelijk komen hier de structurele kanten van het vraagstuk aan de orde.

In een derde lezing, op vrijdagavond te houden door Drs. B.J. T. ter Veer, wordt een didactisch vraagstuk geïntroduceerd. Aan de hand van een experiment dat op enige scholen werd gehouden rond het onderwerp "Cuba-conflict en ontwapening" zal nader worden ingegaan op de mogelijkheden dergelijke ingewikkelde stof met de leerlingen te bespreken.

Na de lezing van de heer Ter Veer zullen de films "In pursuit of peace" en "Attention" worden gedraaid. Zij die dat wensen, kunnen na afloop nog met elkaar van gedachten wisselen.

De activiteiten.

De lezingen zullen worden afgewisseld door activiteiten die door de deelnemers vrijelijk kunnen worden bedreven. De meeste zijn speciaal opgezet om de docenten aan ideeën te helpen die direct in hun werk kunnen worden toegepast.

Het betreft:

Een rollenspel, waaraan in beginsel alle conferentie-deelnemers, in afzonderlijke groepen, meedoen.

Groepsdiscussies rond een bepaald onderwerp dat een probleem is voor de deelnemers, maar dat tevens geschikt is voor toepassing in de school. Het gaat hier om vraagstukken van rechtsbewustzijn.

Groepsdiscussies die direct betrekking hebben op de schoolpraktijk en die in relatie tot het centrale thema staan, bv.:

- het afwijkend gedrag in de school en daarbuiten als oorzaak van conflicten (lange haren, mini-mode);
- sport en spel en hun betekenis voor het thema;
- bruikbaarheid van hulpmiddelen als Reflector, films, radio en televisie;
- de schoolraad als vorm van samenwerking.

Experimenten met nabespreking:

- een sociaal-psychologisch experiment waarin samenwerking en communicatie centraal staan;
- vertoning van dia-reeksen "sociaal-stereotypen en discriminatie" met discussie;

- het maken van collages rond het thema "samenwerking";
- het maken van affiches rond dit thema.

Op zaterdagochtend worden de deelnemers in vier groepen gesplitst naar de volgende vakgebieden:

1. economie en aardrijkskunde;
2. maatschappijleer en staatsinrichting;
3. geschiedenis;
4. de talen.

In elke groep zal door een docent een korte uiteenzetting worden gegeven over een bepaalde methodisch-didactische aanpak van een op dit terrein liggend probleem. Deze manier van werken zal verder onderwerp van gesprek zijn.

De conferentie zal worden afgesloten met een beschouwing door de algemeen voorzitter over wenselijkheden en mogelijkheden met betrekking tot dit thema.

Aanmelding tot deelname bij Bureau W. V. O. , Postbus 13, Purmerend.

Deelname uitsluitend aan de hele conferentie.

Duur van de conferentie: van 16 november 17.00 uur - 18 november 14.00 uur.

Bijdrage in de kosten: f. 35, --, over te maken op gironummer 261036 t. n. v.

Penningmeester W. V. O. , Voorburg.

Leden van de W. V. O. f 32,50.

Reiskosten: aan de deelnemers die in het onderwijs werkzaam zijn, kunnen reiskosten tweede klasse van de N. S. boven f 2,50 ter conferentie worden vergoed.

Bijzonderheden:

Het aantal deelnemers aan de conferentie is vastgesteld op ten hoogste 150.

Verslag: van de gehouden inleidingen en besprekingen zal een volledig verslag verschijnen, waarvan de prijs in de deelnemerskosten is begrepen.

VIJFTIENDE CONGRES VAN NEDERLANDSE HISTORICI

Het Vijftiende Congres van Nederlandse Historici, georganiseerd door het Nederlands Comité voor Geschiedkundige Wetenschappen, zal gehouden worden op zaterdag 20 april 1968 te 's Gravenhage. Dr. H. van der Wee (Leuven) en dr. J. G. N. Renaud (Amersfoort) hebben zich bereid verklaard in de algemene vergadering een voordracht te houden. Voorts zijn twee vergaderingen voorzien van de volgende vijf secties: theorie der geschiedenis, oude geschiedenis, middeleeuwen, nieuwe geschiedenis en nieuwste geschiedenis.

Zoals gebruikelijk, wil het bestuur de sprekers in de secties niet individueel uitnodigen, maar het initiatief aan de deelnemers laten. Terwille van een harmonische opbouw van het congres zullen de sectie-voorzitters echter een keuze doen en, tot handhaving van het evenwicht, een bepaald onderwerp aan de orde stellen en een spreker uitnodigen.

Degenen die in een sectie wensen te spreken en/of het congres willen bezoeken kunnen per briefkaart een circulaire met opgave-formulier aanvragen bij de secretaris, dr. J. J. Woltjer, Prinses Beatrixlaan 40, Oegstgeest. Met name de eerstgenoemden dienen zich voor 1 oktober 1967 te melden.

De secretaris van het N. C. G. W.

J. J. Woltjer.

NEDERLANDSE JEUGDBOND TER BESTUDERING VAN DE GESCHIEDENIS.

Deze bond - door de leden steeds aangeduid als de NJBG - zal vele lezers reeds min of meer bekend zijn aangezien hij door het gehele land verspreid vele enthousiaste leden telt.

Het bijzondere van hen is dat zij in hun vrije tijd bezig zijn met een "schoolvak", zij het dan op een aparte manier. Zij doen namelijk opgravingen, maken studiereizen, hebben museumwerkprojecten, organiseren jaarlijks een vierdaags congres waar historici van naam komen spreken, houden er een eigen duikersploeg voor submarine archeologisch onderzoek op na, geven een eigen orgaan "Fibula" uit, plegen archiefonderzoek, verzorgen de uitgave van de Janusreeks (waarin o.m. de publikatie "Kleio de pols gevoeld ... een muze schoolziek?"), verlenen verstrekkende medewerking aan de Fibulareeks, hebben een eigen historische bibliotheek en loven (met de VGN en het Historisch Genootschap) de Fibulaprijs uit.

Herhaaldelijk is gebleken dat op een middelbare school van ca. 400 leerlingen vrij gemakkelijk een NJBG-afdeling met twintig of meer leden kan worden opgericht en wat belangrijker is: een bloeiend bestaan kan leiden. Welhaast de enige voorwaarde is de aanwezigheid van een enthousiaste leraar, die in eerste instantie de stoot geeft tot daden en die zich, als zijn initiatief eenmaal is aangeslagen, gaandeweg achter de schermen kan terugtrekken om slechts in noodgevallen de belichting wat te wijzigen of nieuwe rekvisieten aan te dragen. Voor NJBG-afdelingen zijn er naast het deelnemen aan de hierboven genoemde activiteiten, waarin vooral het hoofdbestuur de hand heeft, mogelijkheden voor een eigen programma: lezingen, filmavonden, excursies, gezamenlijk museumbezoek en niet te vergeten het plaatselijk historisch onderzoek dat in de vorm van werkgroepen het best tot zijn recht kan komen.

Met betrekking tot dit laatste kan ook de aandacht gevestigd worden op de mogelijkheid om in scholen waar goede leerlingen tijdens speciale studie-uren opdrachten buiten de normale leerstof kunnen krijgen, deze opdrachten in te passen in een groter onderzoek, waaraan de leerlingen ook in het verband van een NJBG-afdeling kunnen doorwerken.

Wie de belangstelling van zijn leerlingen voor deze vorm van geschiedenisbeoefening wil vergroten, schrijve voor alle gewenste inlichtingen en materiaal aan de algemeen secretaris van de NJBG: Jeroen de Wildt, Roodborstlaan 4, Den Haag.

HET TIJDSCHRIFT IN DE SCHOOL

"SPIEGEL HISTORIAEL"

In een vorig nummer van "Kleio" werd de bespreking van een aantal afleveringen van "Spiegel Historiael" niet meer dan een opsomming van artikelen en namen van medewerkers. Naar aanleiding van nummer 4, 2e jaargang (april jl) kan gewezen worden op het gebruik, dat we van een tijdschrift als dit met vrij eenvoudige teksten en veel illustraties bij ons onderwijs kunnen maken.

Bijvoorbeeld: "Prehistorische veenwegen", door W. van Zeist en W. A. Casparie. De prehistorie komt er bij mij altijd zéér bekaaid af, wordt m. a. w. totaal genegeerd. Nu zijn er altijd wel leerlingen die juist met name in de vaderlandse of regionale prehistorie geïnteresseerd zijn en er een "bijzonder onderwerp" van willen maken, of er een aan willen ontleen. Nu wil ik niet beweren, dat juist de veenwegen een onderwerp van voldoende importantie zouden opleveren (hoewel omtrent de omvang der onderwerpen niets bepaald is en volgens mij gerust uitgebreide onderwerpen mogen worden afgewisseld niet meer specialistische), maar het onderhavige artikel is vrij omvangrijk. Een van de voordelen van het tijdschrift is trouwens, dat het achterin literatuur opgeeft bij de meeste artikelen, zodat ik de leerling zou kunnen zeggen: lees dit boek van Waterbolk nou eens, "De praehistorische mens en zijn milieu", doe daar die veenwegen bij, en je hebt een mooi onderwerp. 't Hoeft geen betoog, dat ik-zelf ook zou gaan lezen wat ik mijn slachtoffer voorschreef.

Ik kan me voorstellen, dat collega's uit Den Haag en omgeving hun leerlingen nu en dan even naar het Postmuseum sturen. De geschiedenis van de post in het algemeen, in Nederland in het bijzonder, vormt een aardig onderwerp, waar we postzegelverzamelaars wel voor kunnen activeren.

In het museum wil de directeur, dr. R. E. J. Weber, de jongelui zeker wel wegwijs maken. Zijn artikel over zee- en landtransport in het postverkeer met het voormalige Nederlands Indië belicht een facet, dat anders misschien onopgemerkt zou blijven. Zelf wil ik nog weleens in de klas wat romantisch uithalen over de spannende concurrentiestrijd tussen zeil- en stoomvaart, met die mooie finale als de clippers verschijnen; de illustraties, o. a. een fraai zeilschip met stoomvermogen, kan ik daar voortaan bij gebruiken.

Bij de behandeling der laatste halve eeuw leent het artikel van H. Th. Bussemaker over het voorspel tot de Tweede Wereldoorlog in het Verre Oosten zich ertoe, aan de klas te worden voorgelegd (het is eenvoudig genoeg geschreven), waarbij ik dan zeker enkele uitspraken ter discussie zou stellen. Zo bijv. of het billijk is, bij de constatering dat Japan in de dertiger jaren vertrouwd raakte met veelvuldige kabinetswisselingen, daaraan toe te voegen: "een verschijnsel, dat ook in ons land maar al te bekend is". En of men kan zeggen dat "zoals Oostenrijk Duitsland meesleepte in de Eerste Wereldoorlog, zo sleepte China nu (d. i. in 1941) de Ver. Staten in een oorlog". Of dat in 1967 dezelfde veiligheid van Zuid-oost-Azië op het spel staat, die in 1941 op het spel stond.

Het meest tragische aspect van de voorgeschiedenis van W. O. II noemt schrijver dat Amerika voerde "een oorlog voor een China, dat tien jaar later als grote

Dr. J. H. Brouwer: Gijsbert Japicx, Fries Dichter, AO-reeks boekje 1126
Tjitte de Vries: Slag bij Hastings 1066, AO-reeks boekje 1127.

Deze eenvoudig, maar toch wel deskundig geschreven boekjes, bestemd voor een algemeen belangstellend publiek, zouden tot voor enkele jaren op een middelbare school geen plaats hebben kunnen vinden. Het lijkt mij, dat ze thans uitstekend gebruikt kunnen worden in de studie-uren, die op het lesrooster voor de brugklas zijn uitgetrokken. Ze zijn in voor de leerlingen begrijpelijke taal geschreven. In belangrijke mate zouden ze kunnen dienen voor de selecterende en determinerende taak, die de brugklas in het nieuwe onderwijsbestel heeft gekregen. Aanschaf van de serie op de school lijkt mij zeker aan te bevelen. Deeltjes over niet-historische onderwerpen zouden dan kunnen worden gebruikt door collega's voor andere vakken.

J. S. Wijne.

HISTORISCHE DOCUMENTATIE

10e jrg., nummers 3 en 4, De Nederlandse Boekhandel, Antwerpen.

Voor de Nederlandse geschiedenisleraar biedt nummer drie niet veel. Er staat een belangwekkend overzicht in over de oorlogshandelingen in België in 1940. Verder wordt een verslag gegeven van een studiereis met leerlingen uit de hoogste klassen in België naar Midden-Italië. Dit kan een uitstekende leidraad zijn voor collega's hier te lande, die dezelfde plannen hebben. Nummer vier bevat naast het vervolg van de studiereis een uitstekend verhaal over Maria van Bourgondië. Voor de collega's, die een studieweek willen houden in het Vlaamse land en daarbij hun leerlingen dan kennis kunnen laten maken met de schitterendste herinneringen uit de Middeleeuwen, is in nummer vier het voortreffelijke stuk over Van Eyck's "Aanbidding van het Lam Gods" onmisbaar.

J. S. Wijne.

INTERNATIONALE SPECTATOR

Het lijkt me, dat dit tijdschrift geen aanbeveling van node heeft. De vraag is hoe het didactisch zijn nut kan hebben. Omdat het vrijwel alleen actuele problemen in de internationale verhoudingen bespreekt, zal het weinig hulp kunnen bieden bij eventuele speciale onderwerpen. De betekenis van dit tijdschrift ligt vooral, dunkt mij, bij de lessen, waarbij Reflector ter sprake komt. De geschiedenisleraar zal daarbij die adstructie kunnen geven, welke de lessen nog meer aan hun doel kan doen beantwoorden. Daarom is een abonnement via de school van de grootste betekenis, beter gezegd, onmisbaar.

J. S. Wijne.

NIEUWE LEDEN.

Zr. B.E. Alting von Geusau
F. G. Broenink
Zr. Aloysia Duysens
H. B. M. Drost
J. Focker
Mej. Drs. H. L. A. Furnée
J. A. C. van der Heijden
Mej. W. L. J. van Hoorn
P. Kamermans
Mej. A. M. de Lange
Mevr. Drs. A. Muntjewerf
M. Nooij
J. van Oostende
Mej. E. M. J. Roozen
J. Sanders
Mevr. M. M. F. Schrader
J. Smink
Mr. S. van der Wind
G. A. M. Eickholt
J. A. Hubers
C. J. van Kalmthout
Drs. C. S. M. Rademaker ss. cc.
Drs. M. M. L. de Rijcke

Drs. P. L. H. Savelkoul
Drs. H. W. Snijder
Drs. J. C. M. van Stratum
A. van der Wal
Mej. A. M. G. Bartels
F. Burggraaf
Zr. Angelita Cools
M. J. H. Delarue
Mej. C. Gruppings
A. de Haan
Mej. J. B. I. Jansen
F. de Jong
Mej. A. J. de Keizer
Mevr. W. ten Klooster
Mej. M. Langenbach
W. Lankwerden
A. W. Mollema
Mej. W. A. J. E. van Mulken
D. van der Reijden
C. S. Rutsen
A. B. J. Timmermans
Zr. M. Mechtildis E. K. Wagner

DOESTELLINGEN EN DIDACTIEK

1. De Didactiek Commissie van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland organiseert op vrijdag 6 en zaterdag 7 oktober 1967 een conferentie in het conferentieoord "De Pietersberg" te Oosterbeek.
Deze conferentie zal, naar aanleiding van de verschijning van het "Rapport van de Doelstellingencommissie ingesteld door het bestuur van de V. G. N." (zie Kleio, 8ste jaargang, nummer 6, augustus 1967), gewijd zijn aan de problemen rond het plannen van leeractiviteiten in de school gericht op bepaalde doelstellingen, dus op de samenhang tussen het kiezen van bepaalde doelstellingen en de didactiek die men hanteert om die doelstellingen te bereiken.
2. Het programma van de conferentie ziet er als volgt uit:
vrijdag 6 oktober
4 - 6 uur: aankomst en inschrijving van de deelnemers
6 uur : maaltijd
7 uur : voordracht door Dr. E. Pelosi, directeur van het Wetenschappelijk Bureau voor Onderwijs en Volksontwikkeling te Rotterdam, over het conferentiethema.

- 7.45 uur : koffiepauze
- 8.15 uur : groepsdiscussies over door de Didactiek Commissie naar aanleiding van de voordracht van Dr. E. Pelosi voor-gelegde vragen
- 10 uur : einde van de groepsdiscussies

zaterdag 7 oktober

- 8 uur : ontbijt
- 9 uur : korte voordrachten van de heren Mr. Dr. C. W. van Voorst van Beest en W. H. Mannesse over hun standpunt t. a. v. de door Dr. E. Pelosi genoemde mogelijkheden.
- 10 uur : koffiepauze
- 11 uur : groepsdiscussies over door de Didactiek Commissie naar aanleiding van de beide voordrachten voorgelegde vragen
- 12.30 uur : maaltijd
- 13.30 uur : plenaire discussie met de drie sprekers
- 14.30 - 15.30 uur : sluiting van de conferentie.

3. De deelnemers aan de conferentie ontvangen tevoren een definitief programma, syllabi van de te houden voordrachten en de vragen voor de groepsdiscussies.

Zij worden verzocht tevoren kennis te nemen van de inhoud van het "Rapport van de Doelstellingencommissie".

4. Opgave vóór 15 september aan mejuffrouw drs M. A. Aalders, De Laat de Kanterstraat 22 te Leiden. Het conferentie-geld bedraagt f. 15, -- en dient tegelijk met de opgave te worden overgemaakt op postgiro 17833 van mejuffrouw M. A. Aalders te Leiden onder vermelding "didactiek conferentie 1967". Bij de opgave diene men te vermelden: naam, adres, geslacht, school of functie, telefoon- en gironummer.

Slechts bij uitzondering kan worden voldaan aan een verzoek om een eenpersoonskamer. Dit verzoek gaarne bij de opgave vermelden. Op de conferentie zal dan f 2,50 extra in rekening worden volbracht, contant te voldoen.

RAAD VAN ADVIES

Prof. Dr. J. C. Boogman (Univ. Utrecht), Prof. Dr. A. E. Cohen (Univ. Leiden)
Prof. Dr. A. F. Manning (Univ. Nijmegen), Prof. Dr. A. B. Breebaart (G. U. A'dam)
Prof. Dr. M. C. Smit (V. U. A'dam), Prof. Dr. E. H. Waterbolk (Univ. Gron.),
Dr. J. L. P. Brants (Insp. VHMO), J. W. Fossen (Hfd. insp. Kweeksch.)

KERNCOMMISSIE

Dr. G. v. Roon, Burgemeester Elsenlaan 17, Rijswijk ZH. tel.: 070-984590
voorz.: algeh. leiding en univ. cursussen

Drs. G. A. J. Giezeman, Dirk v. Voorburglaan 16, Voorburg, tel.: 070-868123
vice-voorz.; roosters collegedagen en contact met sprekers.

P. Knoppers, Ten Hovestraat 51, Den Haag, tel.: 070-546133, 1e secr.

Drs. J. C. Visser, Antonie Duyckstraat 66, Den Haag, 2e secr.; kringenwerk

W. J. A. v. d. Berg, Teunisbloemplein 50, Den Haag, tel.: 070-689866
alg. adjunct; conferenties.

Penningmeester H. v. Unnik, Pomonaplein 21, Den Haag, tel.: 070-680355

Postrekening 527314 t.n.v. penningmeester Commissie Postacademiale

Vorming der V. G. N., 's-Gravenhage.

De bijdrage voor de deelnemers aan de postacademiale colleges is f 6, -- (leden V. G. N.) of f 10, -- (niet-leden).

LEDEN MET ZELFSTANDIGE TAKEN CONTACTPERSONEN DER RAYONS

Drs. A. Plaatsman, Haydnlaan 18, Groningen, tel.: 05900 - 35119
(rayon 1: Groningen, Leeuwarden, Zwolle).

C. C. A. v. d. Wilde, Thorbeckestraat 28 III, Arnhem, tel.: 08300 - 37305
(rayon 2: Arnhem, Hengelo, Zutphen).

Drs. J. H. Bierling, Saturnusstraat 72, IJmuiden, tel. 02550 - 7997 (rayon 3 :
Noord-Holland).

Dr. M. T. J. v. d. Vorst, Spotvogellaan 35, Den Haag, tel.: 070 - 685609
(rayon 4 : Zuid-Holland en Utrecht)

Dr. F. Vercauteren, Dr. Mollerlaan 1, Waalwijk, tel.: 04160 - 2902
(rayon 5 : Zeeland en Noord-Brabant).

Drs. L. Nellissen, Kon. Emmaplein 16, Maastricht, tel.: 04400 - 15928
(rayon 6 : Limburg).

PORTEFEUILLES

Dr. J. Swart, Industrieweg 26, Assen, tel.: 05920 - 3006.

POSTACADEMICA: Drs. R. H. Cools, Herensteeg 15, Leiden.

KONTAKT MET KLEIO: Drs. P. J. van Zweeden, Liornestraat 119, Hoorn.
tel. 02290 - 5270

KRINGSECRETARIATEN:

Alkmaar: Honthorstlaan 19; Amsterdam: Titiaanstraat 33/I;

Arnhem: Hommelseweg 486; Den Bosch: Moleneindstraat 16, Vught;

Breda: Biesdonkweg 65; Eindhoven: Hoogstraat 301 A;

Goes: Valckeslotlaan 89, Middelburg, Groningen: Achter 't Hout 1, Roden;

Den Haag: Kijkduinsestraat 990; Haarlem: Da Costalaan 46, Driehuis;

Heerlen: Eykhagen college, Leenderkapelweg 27, Schaesberg;

Hengelo: Curacaostraat 67; Leeuwarden: Altenastreek 21, Dokkum;

Maastricht: Zeepziedersdreef 20-B; Rotterdam: Jan Evertsenplaats 229;

Utrecht: v. d. Duin van Maasdamstraat 8; Zwolle: Stevinstraat 9, Kampen.

POSTACADEMIALE VORMING V. G. N.

Collegedagen oktober 1967.

Alkmaar - 18 oktober

Docent : Drs. J. D. Thijs, Laan van Poot 428, Den Haag; tel. 070 - 360195
Onderwerp : 16.00 uur: Geschiedenis van het nationalisme in Azië.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Amsterdam - 10 oktober

Docent : Drs. R. L. Schuursma, Ten Veldestraat 78, De Meern; tel. 03406-1985
Onderwerp : 16.00 uur: Fascisme in Nederland. (toegelicht met geluidsbanden)
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Arnhem - 24 oktober

Docent : Prof. Dr. I. Schöffner, Middelweg 15, Wassenaar; tel. 01751-5288
Onderwerp : 16.00 uur: Nederland 1929-1939.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Den Bosch - 18 oktober

Docent : Dr. G. Harmsen, Zuid-Hollandstraat 32 II, Amsterdam; tel. 020-426684
Onderwerp : 16.00 uur: Geschiedenis van het Nederlandse Communisme.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Breda - 12 oktober

Docent : Dr. C. Augustijn, Corn. v. Alkemadestraat 9, Amsterdam; tel. 020-153079
Onderwerp : 16.00 uur: Nieuwe inzichten in de Reformatie.
19.00 uur: Reformatie en politiek.

Eindhoven - 19 oktober

Docent : Drs. J. R. van der Leeuw, Zach. Jansestraat 54bv, Amsterdam;
tel. 020-942733
Onderwerp : 16.00 uur: De Komintern.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Goes - 19 oktober

Docent : Prof. Dr. A. Klasens, Dr. Kuyperlaan 9, Voorhout; tel. 02532-7038
(01710-21473/34653)
Onderwerp : 16.00 uur: Nieuwe inzichten in de Egyptische geschiedenis.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Groningen - 17 oktober

Docent : Prof. Dr. I. Schöffner, Middelweg 15, Wassenaar; tel. 01751-5288
Onderwerp : 16.00 uur: Nederland 1929-1939.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Den Haag - 11 oktober

Docent : Prof. Dr. E. Zürcher, Rijnzichtweg 13, Oegstgeest; tel. 01710-53399
(26637)
Onderwerp : 16.00 uur: De Jezuïten en de Chinese traditie.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Haarlem - 11 oktober

Docent : Drs. H. de Vries, Hendrik Rempestraat 3, Amsterdam; tel. 020-130365
Onderwerp : 16.00 uur: Economische crisis en crisispolitiek in 1930 e.v., vnl. in
Nederland en de U. S. A.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Heerlen - 12 oktober

Docent : Dr. G. Harmsen, Zuid-Hollandstraat 32 II, Amsterdam; tel. 020-426684
Onderwerp : 16.00 uur: Geschiedenis van het Nederlandse Communisme.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Hengelo - 12 oktober

Docent : Prof. Dr. Th. P. v. Baaren, Hereweg 86a, Groningen; tel. 05900-55510
Onderwerp : 16.00 uur: Godsdienstgeschiedenis van het oude Oosten en van de klassieke culturen.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Leeuwarden - 13 oktober

Docent : Prof. Dr. I. Schöffer, Middelweg 15, Wassenaar; tel. 01751-5288
Onderwerp : 16.00 uur: Nederland 1929-1939.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Maastricht - 23 oktober

Docent : Drs. R. de Jong, Da Costakade 6 III, Amsterdam; tel. 020-122011.
Onderwerp : 16.00 uur: Anarchisme.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Rotterdam - 19 oktober

Docent : Dr. C. Augustijn, Corn. van Alkemade str. 9, Amsterdam; tel. 020-153079
Onderwerp : 16.00 uur: Nieuwe inzichten in de Reformatie.
19.00 uur: Reformatie en politiek.

Utrecht - 12 oktober

Docent : Mr. B. van Tijn, Joh. M. Coenenstr. 18, Amsterdam; tel. 020-715810
Onderwerp : 16.00 uur: Het ontstaan van het Franse Volksfront (1936) en zijn problemen.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Venlo - 16 oktober

Docent : Prof. Dr. A. G. Weiler, Baljuwstraat 20, Nijmegen; tel. 08800-52944
(58711 toestel 2177)
Onderwerp : 16.00 uur: Humanisme en Scholastiek, het conflict van twee denkrichtingen.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Zutphen - 20 oktober

Docent : Dr. K. L. Roskam, Eikenlaantje 13, Huizen(N. H.); tel. 02952-1007
(Afrika Studiecentrum, Stationsplein 10, Leiden; tel. 01710-48333, tst. 4035)
Onderwerp : 16.00 uur: Panafrikanisme: ontstaan en ontwikkeling.
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Zwolle - 10 oktober

Docent : Prof. Dr. J. W. Schulte Nordholt, Groot Hoefijzerlaan 32a, Wassenaar;
Tel. 01710 - 9292
Onderwerp : 16.00 uur: Wilson en Versailles
19.00 uur: Vervolg middagcollege.

Verschenen zijn

EIGENTIJD'S LEREN

Een nieuwe serie uitgaven van de Stichting Onderwijs Oriëntatie waarin samenwerken J. M. Meulenhoff, J. Muusses, Erven P. Noordhoff, Nijgh en Van Ditmar, Spruijt, Van Mantgem en De Does.

In deze serie zullen boeken verschijnen, die vele van de nieuwe facetten van het eigentijdse onderwijs belichten. Het is de bedoeling allen, die bij het onderwijs betrokken zijn, door deze uitgaven doelmatig en kritisch te informeren over de mogelijkheden, welke het onderwijs thans ten dienste staan of zullen komen te staan.

1 Geprogrammeerd leren in didactisch perspectief

door W. P. Janssen

gebonden f 7,90

In eerste instantie zuivere informatie over de onderwijsmachines en het geprogrammeerd leren. Daarnaast wordt uitvoerig aandacht besteed aan de plaats van het geprogrammeerd leren in de school, het gebruik van de programma's en de problemen verbonden aan het programmeren.

2 Programmering in de praktijk

Een experiment met geprogrammeerde instructie

door Drs. Chr. Boormeester

gebonden f 9,25

Het boek begint met een uitvoerig overzicht van de ontwikkeling van de didactiek in Nederland en een overzicht van de didactische principia die thans vrijwel algemeen aanvaard worden. Na een omschrijving van de grondslagen van de geprogrammeerde instructie en een analyse van de eisen die aan een goed programma gesteld mogen worden volgt een beschrijving van een experiment met geprogrammeerde leerstof en de resultaten, die daarmee behaald zijn. Een aanzienlijk deel van het programma, waarmee het experiment werd uitgevoerd, is in het boek opgenomen.

Voor de komende jaren zijn delen in voorbereiding over:
onderwijsfilm, talenpracticum, overheadprojector, groepstechnieken, diagnostische foutenanalyse en andere.

besteladres: J. Muusses n.v., Postbus 13, Purmerend

Levering ook in de boekhandel

Ook leraren bij het middelbaar onderwijs kunnen veel plezier hebben van het *docentenboek* dat Prof. Dr. W. Jappe Alberts schreef bij de L.O.-methode

„DE LANGE WEG”

De schrijver geeft een korte samenvatting van de regionale en locale geschiedenis van ons land. Hij voorziet elk hoofdstuk van een uitvoerige bronvermelding, die vele mogelijkheden biedt voor verbreding en verlevendiging van het geschiedenis-onderwijs.

Korte inhoudsopgave:

Inleiding en algemene literatuurlijst

De voorgeschiedenis

Romeinse tijd

De vroege Middeleeuwen met literatuurlijst per provincie

Karel de Grote

Denen en Noormannen

De Middeleeuwen, algemeen en per gewest

De Middeleeuwse samenleving

Karel V – De Kerkhervorming

Van 1555 – 1648

Van de 16e tot de 19e eeuw met speciale opmerkingen over de terminologie.

Prijs van het docentenboek f 5,—.

Levering via de erkende boekhandel.

SPRUYT, VAN MANTGEM & DE DOES N.V.

Pieterskerkhof 38

—

Telefoon 01710 - 2 21 75

—

Leiden